

ისტორია

ქართულის სტამბისა და წიგნების ბეჭდვისა

1626 – 1900

გამოცემა

ზ. ჭიჭინაძისა

ტფილისი

სტამბა ექ. ივ. ხელაძისა. Тип. Ев. Ив. Хеладзе

1900

ისტორია

ქართული სტამბისა და მწიგნობრობის ბეჭდვისა.

1625 – 1900

ევროპაში გუტენბერგისაგან შემოღებულ სტამბის იარაღის მოგონების ცნობები ერთობ მალე მოიფინა. ახლად დაბეჭდილ წიგნების ცნობები მთელს ევროპას ელვასავებ მოედო. ეს ცნობები ბალაკანის კუნძულზე მცხოვრებ სლავიანებმაც კარგად შეიტყეს. ჩვენშიაც გაიგეს, რომ ევროპაში სასტამბო იარაღი და წიგნის ბეჭდვაც მოუგონიათო. წიგნის ბეჭდვის ამბები მრავალთ სჯეროდათ, მრავალთათვის დაუჯერებელი იყო. ჩვენს დაუჯერებლობას მალე მოევლინა უეზარი წამალი. ევროპის კათოლიკე სარწმუნოების მაღიარებელთ მამათაგან ამის ცნობები საქართველოშიც მალე მოიფინა. დაუჯერებელი ამბავი დასაჯერებელ ჰყვეს მით უფრო, რადგანაც მაშინ ტფილისში კათოლიკის სარწმუნოების მაღიარებელი ეპისკოპოსის კათედრაც არსებობდა და კათედრაზე მათი ეპისკოპოსნი განაგებდნენ. ამ მოძღვართ მეოხებით სტამბის ცნობებს გარდა სხვაც ბევრი რამ საყურადღებო ცნობები გავრცელდა საქართველოში.

ქართველთ თუმცა ადრიდგანვე შეიტყეს, რომ ევროპაში წიგნის საბეჭდი შემოიღესო, მაგრამ მათგან სარგე-

ბერგმა 1455 გამართა თავის პირველი სტამბა. ამის შემდეგ მალე სლავიანთ ტომებმაც იწყეს დამართვა. ამ დიად საქმეს სომხებმაც დროით მიაქციეს ყურადღება. ამათ 1557 წ. ვენეციაში გამართეს სომხური სტამბა ამის ამბავმაც მოაწია საქართველოში. ამანაც არა მცირედი მნიშვნელობა იქონია ქართველებზე. 1564 წ. რუსებმა გამართეს მოსკოვს პირველი რუსული სტამბა. ეს ამბავიც მალე შეიტყეს ქართველთა, მიეცნენ სტამბის ნატვრას, მაგრამ მოხერხება კი ერთობ უძნელდებოდათ. საქართველოში სტამბის გახსნის ნატვრას და საქმეებს ის გარემოებაც უფრო აფერხებდა, რადგანაც როდესაც ეს შესანიშნავი საქმე ევროპაში გაბრწყინდა, სწორედ იმ დროს საქართველოსთვის კი დადგა შავი და ბნელი დღეები, იმ დროს იწყეს ჩვენს თავზე მუსულმან მტრებმა ნავარდობა და პარპაში, აქ სტამბის გახსნისთვის აღარავის სცალოდა. ამ დროს საქართველო განცალკევდა ნაწილ-ნაწილ, დაიყო შტოებათ, სამეფოებათ. ჩვენდა საუბედუროდ, გარეშე მტერთ გარდა, თვით ქართველთაც იწყეს ერთმანერთში მტრობა და ბრძოლა. ხშირად მთავარი მთავარს ებრძოდა, სახლიშვილი სახლიშვილს, ხეობა

ხეობას, მთა მთასა, ბარი ბარს, ქართლი კახეთს, იმერთი თვის სამთავროებს და ყველა ესენი კი ერთმანერთს. ყველა ამებით კარგათ სარგებლობდა ჩვენს გარშემო მყოფ მაჰმადიანები. მათი მახვილი სასტიკათ გვესვებოდა

გარს. შინაურ მტრობას მაინცა და მაინც დიდი შესამჩნევი ზარალი არ მოჰქონდა. რაც იყო და რამაც მოგვიღო ბოლო, ეს იყო გარეშე მტერთაგან მოწოლილი ძალა. გარეშე მტრებთა ბრძოლით ქართველთ ისე გაუხდათ საქმე, რომ სტამბის გახსნა კი არა და სიცოცხლის მფარველობაც კი უჭირდებოდათ.

– 5 –

მრავალნი ჰკვირობდნენ და ჰკვირობენ კიდევ, რომ საქართველოში სტამბის არსებობის ცნობებმა ერთობ გვიან მოაღწიაო, ქართველებმა სტამბა ერთობ გვიან გახსნესო. ვინც ჩვენს წარსულს დააკვირდება, იმას ეს საკვირვლად არ დაუშთება. თუ საქმეს დააკვირდებით და

შევადარებთ ქართული სტამბის და წიგნის ბეჭდვის საქმეს

რუსებისა და სომხებისაგან დახსნილ სტამბებთა რიცხვს, ეს მაინცა და მაინც შორი-შორს არ გამოვა, სულ 65 წლის განსხვავებას შეადგენს. პირველი ქართული სტამბა 1626 წ. რომში იქმნა გამართული, 1626 წ. ქართული ანბანის წიგნაკიც გამოიცა. ასე და ამ გვართ, ჩვენ ვხედავთ, რომ გუტენბერგმა ევროპაში 1455 წ. გახსნა პი-

რველი სტამბა, სომხებმა 1557 წ. ვენეციას, რუსებმა 1564 წ. მოსკოვს და ქართული სტამბა ქართველთ ლათინის წეს-რიგის პატრებმა 1625 წ. გახსნეს რომში. ისიც უნდა ვსთქვათ, რომ ქართველთ შორის სტამბის გახსნის საჭიროება XVI საუკ. დამლევსვე გამოითქვა. ეს გამოთქმა პირველად ლათინის წესრიგის პატრებისაგან დაიდრა. ამის ნატვრა მათ ქართველთ დიდებულთა და მეფეებსაც მოახსენეს. მათი მოხსენება ყველას ესიამოვნა. XVII საუკ. დამდეგს რომში მათგან მიწერ-მოწერაც გაიმართა. პაპს ავედრებდენ საქართველოს მფარველობას, რომში ქართული სტამბის დაარსებას და წიგნების ბეჭდვას.

ასეთს ნატვრას არამც თუ უცხო ქვეყნათა „პრაპაგანდოს“ ძმები და მამები ადგენენ, არამედ ყველა იმ დროის სხვადასხვა ორდენის ძმანი და მამანიც. ყველას დიდი სიბრალული ჰქონდა აზიაში ქრისტიანობის მფარველ საქართველოსი. ნამეტურ პატივით უმზერდენ პაპი და მისი კარდინალები.

ერთის ლათინის წეს-რიგის პატრისაგან ასეთი ცნობა

– 6 –

არის წარდგენილი პაპის წინაშე ქართველების შესახებ: „მთელს აზიის სამეფოებთ შორის ქრისტიან მეფენი და ერნი მძლავრის მუსულმანებისაგან დაეცნენ. დაეცათ თვით

ვიზანტია, მაგრამ საქრისტიანო საქართველო, რომელიც შავ ზღვის და კასპის ზღვის შუა სძევს და რომელ ქვეყნის ხალხნიც განთქმულნი არიან ქრისტიანობის მფარველობით, დღევანდლამდე შეინახეს თავიანთი საკუთარი

მეფობა. მთელს აზიის დაცემულ ქრისტიანებს ესენი შველიან. ამათ მეტი მათ მფარველი, პატრონი არავინა ჰყავსთ. აზიაში ქართველთ დიდი ამაგი, დიდი შრომა მიუძღვით ქრისტიანობის მფარველობისთვის. კავკასიის ერთ

შორის სადმე თუ ქრისტიანობა ბრწყინავს, სადმე თუ მისი შუქი ანათებს, ამ შუქის სინათლის მიმცემნი ქართველები არიან. ასეთ ღირსეულ, ასეთ თავდადებულ ერთათეის საჭიროა სტამბის გახსნა, წიგნების ბეჭდვა და თქვენის უწმინდესობის მფარველობა, რადგანაც მათ შორის არა მცირედნი სცხოვრობენ ისეთნიც, რომელნიც ჩვენს სარწმუნოებას აღიარებენ“. ასეთი ცნობებით აღვსილი წერილები მისიონერს მარიოს მაჯის, სტეფანე პაულინს და ნიკიფორე ირბახსაც ხშირად უგზავნიათ პაპის წინაშე და დიდათ ცდილან ქართული სტამბის გახსნას. ამათს ასეთს დიდს ნატვრას თვით მათივე საქმის ფაქტები გამოაჩენენ. ამათზე ბევრათ წინეთ-კი სხვა მისიონერებსაც

უსაუბრია და უშრომიათ რომის წინაშე ქართული სტამბის გახსნის საჭიროებისათვის.

მხნე მქადაგებელთ მეოხებით რომის უმაღლეს სამღვდელთა წინაშე ძრეულ უადვილესად დაიბადა ჰაზრი ქართული სტამბის გახსნის შესახებ. ბევრის საუბრის და კამათის შემდეგ უკვე გადაწყდა ქართული სტამბის გახსნის კითხვა და ყველა ხარჯი იკისრა პაპის გამგეო-

- 7 -

ბამ. ამ საქმეს დიდათ ხელს უწყობდენ ზემოთ ხსენებული პირები: მარიოსი, სტეფანე და ნიკიფორე. ამათ შეადგინეს ქართული ანბანი, მათის თაედარიგითვე ჩამოას-

ხეს ქართული ასოების ყალიბები. ამათის ზედამხედველო-

ბით დაარსდა სტამბა. ამათვე შეადგინეს და დასწერეს ყველა ის წიგნები, რაც-კი საჭიროდ დაინახეს დასაბეჭდათ. 1625 წ. უკვე გამოცხადდა ცნობა, რომ პაპის „უცხო სამქადაგებლო ძმობის“ თავოსნობით და პაპის მფარველობით რომში ქართული სტამბა ფუძნდებო. ამ დროს პაულინი, მარიოსი და ნიკიფორე რომში იქმნენ მიწვეულნი. მათ მალე მოაწყეს სტამბა, მის გამგეობა თვით იკისრეს და 1629 წ. უკვე ქართულ იტალიურ წიგნიც დაბეჭდეს. პირველად რომში დაიბეჭდა ქართული ანბანი - ლოცვებით. ეს ლოცვები საქართველოს კათოლიკეთათვის იყო საჭირო, რადგანაც ლათინის ბერებს ძრეულ უჭირდებოდათ მრევლისთვის ანბანის და ნამეტურ

ლოცვების გადაწერ-გადმოწერა. იმ დღიდან ვიდრე 1800 წლამდე რომში ქართული წიგნების ბეჭდვა არ მოსპობილა. ანბანსა და ლოცვებს მოჰყვა „ქართულ იტალიურ სლავარი“ შედგენილი სტეფანე პაულინისაგან ნიკიფორე ირბახის დახმარებით და დაბეჭდილი 1629 წ. რომსვე. აი თვით წიგნის სათაურიც, რომელიც მოგვყავს შეუცვლელად .

Diftionario giorgiano

E Italiano. Composto da Stefano Paolini con-

l'aiurio del M R. P. D. Niceforo Jrbachi.

Giorgiano, Monaco di S. Bafilio.

ad vso de' Missionarii

della Sagra Congregatione de Propaganda fide.

- 8 -

გამოცემა In. Roma,

Nella Stampa della Sagra Congr. de Propag. fide.

CICDC XXIX=1629

Con licenza de' superiori.

ამ სათაურის მეორე გვერდზედ მოხსენება არს დაბეჭდილი თვით წიგნის შესახებ. მეხუთე გვერდზედ წინასიტყვაობა იწყება, რომელიც შედგენილია „პროპაგანდოს“ ძმებისაგან, რომ ის „ქართულ-იტალიური სლაკარი“

ივერიელთ სასარგებლოთ იბეჭდებაო. წიგნის დასაწყისი ასე

იწყება: - „Alfabeto Giorgiano“. ამას მისდევს ქართული ანბანი, ანბანის შემდეგ სიტყვები იწყება, სიტყვებზე მიწერილია ქართული ასოებით ეს სიტყვები, რომელიც თავის წერტილებითვე მოგვყავს აქ: - „:ლექსი:.. იბერი-გო:.. ფრანსი:“ ქართულ ასოებს გვერდით ლათინური ანბანი აქვს დაბეჭდილი, იგი ხსნის ქართულ სიტყვებსაც. გვერდზედ ლათინური სიტყვებიც აქვს მიბეჭდილი. ამ სი-

ტყვების შემდეგ ქართული ასოები ლათინურის ასოებითაც არის ნაბეჭდი, რომ მისიონერებს გაადვილებოდათ ქართული ენის შესწავლა. წიგნი შეიცავს 128 გვ. თითო გვერდზედ დაბეჭდილია 18-19 სიტყვა. ყველა ქართულ სიტყვას თავის თარგმანიც აქვს. თავის დროის კვალათ ეს წიგნი საკმარის კარგს ქალაქდება დაბეჭდილი. ასეთი ქალაქდი მაშინ-კი არა და XVIII საუკ. იშვიათი იყო საქართველოში. „სლავარს“ მოჰყვა ქართულ-იტალიურ გრამატიკის შედგენა, რომელ გრამატიკის ბოლოს ქალდეური, არაბული და ებრაული ასოებიც არის მოთავსებული. გრამატიკას შედარებითი კილო აქვს მიცემული. უნდა ვსთქვათ, რომ იმ დროის კვალათ ეს შრომა ჩვენ ერთობ დიდს სამეცნიერო შრომათ მიგვაჩნია.

- 9 -

დიდს შრომას გარეშე ამ წიგნის დაბეჭდვა მაშინ დიდს ფულს, დიდს ხარჯსაც მოითხოვდა, რადგანაც იგი ვრცელი ტომია. ეს „ქართულ იტალიური გრამატიკა“ მისიონერს ნიკიფორე ირბახს შეუდგენია და გამოუციათ მხოლოდ 1670 წ. რომს. ვინ გამოსცა, თვით ენერგიულმა მისიონერმა ნიკიფორემ, თუ სხვამ? - ეს არ სჩანს. ვინ იცის

იქმნება იგი ამ დროსაც ცოცხალი იყო. აი თვით ამ წიგნის სათაურიც, რომელიც წიგნიდამ შეუცვლელად მოგვყავს აქ:

Syntagma fon hingvarim orientalium quae in Georgiae regionibus au'diuntum Liber primus Com-Plescans Georgianae, feú Ibericae vu;garis lin-Guae institutiones gramaticas Authore D. Fran-Cisco-Maria Maggio, clerico regulari, Panormitano.

Romae,

Ex Typographia sacrae Congregationis de Propaganda Fide M. D. C. LXX 1670 წ. Superiorum Permissu.

ამ შრომიდამ ნათლად სჩანს, რომ ნიკიფორე ირ-
ბახი დიდი შრომის და ენერგიის მისიონერი უნდა ყო-
ფილიყოს. წიგნის გვერდთა რიცხვი შეიცავს 400 გვერდს,
დაბეჭდილია საწერ მთელ თაბხიან ქალაქდზედ. ამ წიგ-
ნებს გარდა ხსენებულ პირებს სხვა წიგნებიც უბეჭდავთ,
მაგრამ ჩვენ ამ წიგნების არაფერი ვიცით. 1733 წ. ამავე
სტამბაში გამოსცა პატრმა ტულუკანთ დავითამ „საქრი-
სტიანო მოძღვრება“ რომის ქართველ კათოლიკეთათვის,
შემდეგ ეს „საქრისტიანო მოძღვრება“ მეორეთ 1793 წ.
იქმნა გამოცემული და მესამედ 1800 წ. მესამე გამოცე-

– 10 –

მაში მღვდელს ახალციხელ ბადინაშვილსაც მიუღია მო-
ნაწილეობა. 1741 წ. ამავე სტამბაში გამოსცა პატრმა
ტულუკანთ დავითამ პატარა „საქრისტიანო მოძღვრება“
მოკლედ დარიგებული მარტვილთათვის. დაიბეჭდა
წმიდა

რომის ქალაქს, სასწავლოს შინა, რომელსაც ქართულათ
ჰქვიან „პროპაგანდო ფიდე“ მთავრობასა ბენედიქტე XII
რომის პაპისა 1741 წელს. გამოცემის ხარჯი პაპის ყო-
ფილა. ქართული ასოების შესახებ უნდა ვსთქვათ,
რომ იგინი კარგათ ჰხატვენ ქართულ ანბანის სა-
ხეს თავის მოქარგულობით. ასოების ზომა დღევან-
დელის ასოების მეთექვსმეტე ნომერს უდრის. უნ-
და შევნიშნოთ, რომ „სლავარში“ ნახმარია ძველი
ქართული მართლ წერის ნიშნები, სამ-სამი წერტილი
ჯვარედინათ, რის ხმარებაც XVI საუკ. საქართველოში
მხედრულს ხელთ-ნაწერებში წინ წავიდა. ქართულის
გრა-

მატიკიდამ კი ეს გამოდევნილია. აქ ნახმარია მართლ
წერის

ყველა საგრამატიკო ნიშნები. ასე რომ ამის მზერით კა-
ცი განცვიფრდება. პირველად ლათინის ბერებმა შემო-
იტანეს ეს ნიშნები ჩვენში, პირველად ამათ იხმარეს ქარ-
თულს წიგნებში. XVII საუკუნეში-კი არა და ამ ნიშ-
ნების ხმარება ქართველებმა თვით XVIII საუკუნეშიაც
არ იცოდენ. ამ გრამატიკაში ნიშნებიც საოცარის სი-
ფრთხილით არის ნახმარი. არსად კაცა მათ უადგილო
ბას ვერ შენიშნავს, ყველგან რიგზე არიან დანიშნულ-
ნი.

უნდა ვსთქვათ, რომ ქართველ ერის ისტორიში
პირველ ქართულ სტამბის გახსნა 1709 წ. კი არ უნდა
მივაწეროთ, არამედ 1626 წ. რომში, როცა პაპი

ურბანუს მერვე საქართველოს მფარველი გახდა, როცა საქართველოში მათი მქადაგებლები გაჩნდნენ. ჩვენ 1626 წ.

– 11 –

უნდა ვიანგარიშოთ ქართული სტამბის გახსნისთვის. რიგია, რომ ასეთ დიდს საგანს, ძვირფას მხარეს ჩვენის ისტორიისას, სრული ჯეროვანი ყურადღება მიექცეს ოდესმე. რომში პირველ ქართულ სტამბის დაარსების სახსოვრად ვიდღესასწაულოთ კიდევ, მთელს ევროპას ვამცნოთ, რომ პირველი ქართული სტამბა როდის და სად გაიხსნა. ამასთანავე აინუსხოს ისტორია იმ განწყობილების, პატივისცემის და სიბრალულის, რაც კი ჩვენს მე-

ფეებს და პაპებს შორის ყოფილა დამკვიდრებული. ამ ისტორიისათვის რომში ძრიელ ბევრი მასალები აღმოჩნდება, ამ მასალებიდან კარგათ გამოიჩნდება, თუ რომის ტახტმა რა განძრახვით გახსნა რომში ქართული სტამბა.

რომის სტამბის და წიგნების ბეჭდვის ცნობებმა სა- ' ქართველოშიაც მალე მოაღწიეს. ჯერ ქართველთ დაბეჭდილი წიგნები არც კი ენახათ თვალით, რომ სიტყვით ესმოდათ: რომში პატრებს ქართული წიგნები დაუბეჭდიათო. ეს თქმულება მალე გამართლდა. ლათინის პატრებმა ქართულად დაბეჭდილი წიგნები მალე შემოიტანეს საქართველოში, ეს ნაბეჭდი წიგნები ოთხსავკუთხივ მოჰფინეს. ყველა ქართველი განკვირვებულ იყო ასეთის საოცარის საქმისაგან. მრავალთ იწყეს თვალის გახილება და ირგვლივ ფხიზლათ მხერა. იმ დროის ქართველთ ხშირად უსაუბრიათ სტამბის და წიგნის ბეჭდვის საჭიროებაზე, მაგრამ მოხერხებით კი ვერ

მოუხერხებიათ,

შინაურს და გარეულს მტრობას და გარემოებას ხელი შეუშლია მათთვის, ხოლო რაც შეეხება სტამბის გახსნის საჭიროებას და ცნობებს, ეს საქართველოში უპირველესად რომიდან შთამოდვრილა. ასე რომ ჩვენი სტამბების ისტორიის სიდიადე რომიდან იწყება და ამ

მნიშვნელოვან

დიად საქმის წარმლიმადგენლებათ მარიოს მაჯი, ნიკოლოზ

– 12 –

ირბახი და სტეფანე პაულინი იგულისხმებიან. ესენი არიან

ჩვენი წარმომადგენელნი. ამ მოძღვართ მოქმედება და სახელები ანათებენ ჩვენის ბეჭდვის ისტორიაში. ოდესმე თუ ქართულს ან ევროპიულს ენებზე დაიწერა ქართული ბეჭდვის ისტორია, იქ ეს პირები მაშინ უპირველეს ადგილს დაიკავებენ.

ამ მქადაგებელ მოძღვრებთა შესახებაც ვიტყვით მცირედ რამეს: ზემოხსენებულ მოძღვარ მისიონერებში, გარდა

ნიკიფორე ირბახის, ყველანი ტომით იტალიელნი იყვნენ. იგინი ეკუთვნოდნენ პაპის „უცხოთა სამქადაგებლო მძობას“,

რომელსაც მათებურათ „პროპოგანდო ფიდე“ ეწოდება. ესენი ადრიდგანვე იყვნენ აზიის ქვეყნებში ნავალი, შემდგომ მოგზაურობის იგინი დაემკვიდრნენ საქართველოში.

აქ მათ კარგა ხანს იცხოვრეს, გაიცნეს საქართველოს კუთხეები, ხალხი, ენა, ისტორია, სხვა-და-სხვა პირობები და ბოლოს ამ ხალხისთვის ცდა და ღწვას მიეცნენ. უკანასკნელ მათის მეოხებით რომში ქართული სტამბაც გაიხსნა. ამ სახელოვან მისიონერების ცხოვრების წელნი 1650 წლებამდე სჩანს, შემდეგ კი ისპობა მათი სახელის მოხსენება. საქართველოში მათი მოსვლა შეეხება 1615-1617 წლებზე არა უგვიანეს. სტამბის გახსნის შემდეგ ესენი მიხმობილნი იქმნენ რომში. რომში მისულთ ქართველთ ერს მარტოთ სტამბის გახსნა და წიგნების ბეჭდვა არ აკმარეს. ამათ მოხსენება მიართვეს პაპს და ითხო-

ვეს „პროპაგანდოში“ ქართული ენის კათედრის დაარსება და საყოველთაოდ იქ ქართული ენის მცოდნე პროფესორის ყოლა. პაპი თანხმა გახდა ამის და მალე იქმნა უმაღლეს სასულიერო სასწავლებელში ქართული ენის კათედრის დაარსება. მასზე პროფესორათ დადგენილ იქმნენ

თვით ეს მოძღვარნიც, რის მეოხებით რომიდან ესენი

- 13 -

საქართველოში ვეღარ დაბრუნდნენ. იქ დარჩნენ, იქ მოღვაწეობდნენ ჩვენის გვარის სასარგებლოთ, ჩვენის წარსულის მამა-პაპათ ძეთ გონების განსანათლავათ.

ქართულ

ენის პროფესორებთ რიცხვი რომში თვით მეცხრამეტე საუკუნის დამდეგამდისაც კი არ მოსპობილა.

უკანასკნელ

დროს, ე. ი. 1800 წ. რომში პაპის „უცხო ქვეყანათა სამქადაგებლო“ ენის კათედრის უფროსად ახალციხელი მღვდელი გრიგოლ ბაღინაშვილი იყო, რომელიც აგრეთვე სომხურ ენის პროფესორათ იგულისხმებოდა.

საშუალ საუკუნოებიდან ევროპაში კათოლიკის სარწმუნოებისათვის იწყება ათასნაირი სარწმუნოებრივი ბრძოლა და კამათი. სასტიკს კამათს რეფორმაციებიც მოჰყვა. იმ დროს კათოლიკის ეკკლესია დიდს განსაცდელში იყო, მას დიდი გასაჭირი ადგა, მაგრამ რომს ამ გაჭირვების დროსაც კი არ დაუვიწყნია საქართველო და

ქართველი ხალხი, აღმოსავლეთის ხალხებთან შორის
საკმა-

რისი ზედამხედველობა ჰქონიათ ქართველობაზე
მიპყრო-

ბილი, ქართველთა სასარგებლოთ იგინი ფულსაც საკმა-
რისად ხარჯავდნენ. ეს დიდათ საყურადღებოა და
მასთან-

ვე პატივსაცემი. ეს ისტორიული მშვენიერება ჩვენის ისტო-
რიისა მომავალში იქამდის დიდებით და სხივოსნობით
შეიმოსა, რომ ქართული წიგნების საბეჭდი სტამბები რო-
მის სტამბის მიბაძვით ვენეციას, ფრანციას და კონსტან-
ტინეპოლსაც იქმნენ დაარსებული, სადაც ქართველთა
კათოლიკის ბერებისაგან აღიბეჭდნენ მრავალი სასარ-
გებლო ქართული წიგნები. უნდა ითქვას მოკლეთ, რომ
თვით XVIII საუკ. ვახტანგ მეფისაგან გახსნილს სტამბის
წინამორბედათაც ზემო ხსენებულ რომის სტამბა უნდა
ჩაითვალოს.

ქართველ სამღვდელოებას პატრების მოქმედება

- 14 -

თვალ წინ სარკესავებ დაუდგათ და XVII საუკუნის ბო-
ლოს, რაღაც ბედზედ, ვალახიაში ყოფილა ერთი ქარ-
თველი ეპისკოპოსი, რომელსაც კარგათ შეუსწავლია
სლავიანთ წიგნების ბეჭდვის საქმე. ამას მსწრაფ მიუქცე-
ვია ყურადღება ქართულს ენაზე წიგნების ბეჭდვის შე-
მოღებისთვის. მას დიდი ნატვრა მისცემია საქართველო-
ში ქართული სტამბის დაარსებისთვის. ამიტომ ამ
მღვდელ

მთავარს საქართველოში მიწერ-მოწერა გაუმართავს და
რჩევა, რომ დროა თფილისში ქართული საბეჭდი სტამ-
ბა დავაარსოთო. ამის თანხმანი მალე გამხდარან ქარ-
თველთა დიდებულნი და წერილიც მიუწერიათ, რომ
ძრიელ კარგი იქნება, თუკი ქართველები ამას მოვახერ-
ხებთო. ამ განძრახვის მეთაურათ ვახ. მეფეს სთვლიან,
მაგრამ ეს არ არის სწორი. ჩვენ კარგათ ვიცით, რომ ზე-
მო ხსენებულ ეპისკოპოსს და ვახტანგ მეფეზე ბევრათ
ად-

რე სტამბის გახსნის შესახებ საუბარი არჩილ მეორესაც
ჰქონია, რომელიც მოსკოვში კარგა ხანს სცხოვრებდა.
გარემოებამ ამას არ მისცა შემთხვევა სტამბის გახსნის,
მისი საქმეები მრავალნაირათ დაიხვანჯა. მხოლოდ შემ-
დედგ დროს - ამის ნატვრა ვახტანგ მეფემ შეასრულა
ზემოხსენებულ ეპისკოპოსის ღწვით და ქადაგებით.

ბერის მიწერ-მოწერის შემდეგ ზემოხსენებულ ეპის-
კოპოსს ვალახიაში ჩამოუსხმევინებია ქართლი ასოები,
ამ ასოების ნიმუშები საქართველოში გამოუგზავნია, შე-
მოუთვლია: „ნახეთ ეს ასოები და თუ მოგეწონებათ,
მაშინ

დასთანხმდით და მიიღეთ, თუ არ მოგეწონებათ, მა-
შინ უარი სთქვითო.“ ასოების მიღებისათანავე
ქართველთ

დიდათ მოეწონათ. ამათ ეპისკოპოსს თანხმობის წერი-
ლი მისწერეს, დაავალეს შრომის მიღება, ყველა იარაღის
მოპოვება, მცოდნე ოსტატების და ყველა მათ სა-

- 15 -

ქართველოში გამოგზავნა და სტამბის დაარსება.

ქართველ

ეპისკოპოსსაც დიდათ ესიამოვნა ესეთი ნატვრა. მეფის
ვახტანგის ბრძანება უმაღლესად შეასრულა. მალე იშოვნა ოს-
ტატი კაცები, მოიპოვა ყველა სასტამბო იარაღი, ჩამო-
ასხმევინა ქართული ასოების ყალიბები, ყალიბებს მოჭ-
ყვა თვით ასოების ჩამოსხმაც და უკანასკნელ მეფის ვახ-
ტანგის და ლეონ ირანთა მსაჯულის ხარჯით საქართვე-
ლოშიაც გამოგზავნილი. ოსტატებთ შორის ოთხი
კაცი ყოფილა ხელოსანი, ერთი მბეჭდავი და სამი
ამომწყობი. ერთი ამათგანი მიხაილი უფროსი ყოფილა.

ჩვენის ჰაზრით ეს რიცხვი უნდა შეეხებოდეს 1707 წ.

არა უგვიანეს, რადგანაც 1709 წ. თფილისში უკვე გა-
მოიცნ ქართული წიგნები. ვიდრე სტამბა დაარსდებო-

და, მინამდის თფილისში დაფუძნებულ იქმნა

ქართველთ

მწიგნობართ გუნდი, რომელ ბრძენთაც მუშაკობა იწყეს
ქართულ სამღრთო წვრილის განხილვის, ბერძულის დე-

დანებთან შედარების და საბეჭდათ მომზადების.

ვახუშტი

და ვახტანგი-კი ისტორიულ, გეოგრაფიულ და სხვა-
და-სხვა მასალების შეკრებას მიეცნენ. ამათ თავიანთი
შრო-

მა შემდეგ დროებში რუსეთში დაამთავრეს. ერთი ამ
მშრომელთაგანი ნიკოლოზ მღვდელ-მონაზონი ორბე-
ლიანი ყოფილა. 1709 წ. გამოცემულს „საქმე მოცი-
ქულთა“-ს ბოლოს აი რა გვარი შენიშვნა არის მიწერი-
ლი: - „ოდეს განაგებდა საქართველოსა მძისწული

კეთილ

მორწმუნე მეფის არჩილის და სახელოვანის მეფის
გიორგი-

სა და ბატონის ლევანისა ღვთის მოყვარე, განათლებული
ვახტანგი, გულ მოიდგინა და მოიღო სტამბა ვალახეთით,
რომელ არ ოდეს ყოფილიყო საქართველოში. ხელით
წერაში

ჩვენი სამღრთონი წერილნი განრყვნილიყო, და მე,
დედის

მძისწულსა ამა მონაზონს ნიკოლოზ (ორბელიანს)
მიბრ-

მანა წიგნების გასწორება და განხილვა. დიდის ჭირითა,
ბერ-
ძენტ სამოციქულო შემწეობითა, სიტყვა და ასო მეტ-ნაკ-
ლები გავმართე და ესე საძიებელი არც ერთ ენაში არ იყო.
სიადვილისა და ადრე პოვნისათვის ახლა მე გავაკეთე და
თუ
გულის ხმა ყოფ, დიად ადვილია და ამისწავლება
საძიებლის-
თგის, - იქ იძიე, ვინც ჩემი ნაშრომი წიგნები ნახოთ.
ღვთის
სიყვარულისათვის, შენდობას მიბრძანებდეთ, მე დიდათ
შემე-
წევის და თქვენ უზრუნველ იქნებით“. ამავე წელს დაიბე-
ჭდენ „დაუჯდომელი“ 1000 ც. პატარა ლოცვანი 1000 ც.
1710 წ. გამოიცა „ჟამნი“ 450 გვ. ბოლოს მოხსენებუ-
ლია: - „ჟამნი, აწ ახლად დაბეჭდილი ქართულს ენასა
ზედა,
ჟამსა ამაღლებულისა და სახელოვანისა მეფისა, უფლისა
ქაი-
ხოსროსა, წარსაგებელითა და საფასითა ბატონიშვილის
უფ-
ლისა ვახტანგისა, გაიმართა ხელითა ნიკოლოზ
მღვდელ-
მონაზონის ორბელიშვილისათა და მიხეილ სტეფანეს
ძის
ოგარო ვლახელისა ხელითა“. სხვა წიგნებზედაც ესევე
ნი-
კოლოზ მღვდელმონაზონი აწერს, რომ მე გავ-
მართეო“. ზოგი წიგნები სხვებს გაუმართავთ, მეთაურო-
ბა-კი ამას სჭერია. შემდეგ ეს მღვდელ-მონაზონი
თბილელათ იქმნა აჰყვანილი. 1709-1713 წლე-
ბამდე თფილისში დაიბეჭდვენ შემდეგი სასულიერო
შინაარსის წიგნები: ზოგი ორჯერ სამჯერაც გამოიცენ:
კონდაკი 500 ც., ზატკი 500 ც., ჟამნი, მეორეთ 500
ც. სამოციქულო მეორეთ, დავითნი, სახარება მეორეთ,
ვრცელი ლოცვანი, მცირე ლოცვანი მხედრულით, ტი-
ბიკონი, კურთხევანი, პარაკლიტონი, სადღესასწაულო,
მარხვანი, ძილის პირნი და ზოგიც სხვა წვრილი საეკ-
კლესიო წიგნები, ზოგი მხედრულის ასოებით და ზოგი
ხუცურათ. ზოგიერთს გამოცემაებს პირველს ფურცელ-
ზედა, ზოგს ბოლოს საქართველოს სამეფო გერბი აზის,

ზოგზე დახატულია მეფე ლეონ ირანთა მსაჯული, მამა
ვახტანგ მეფისაი, რომელიც სპარსეთში სცხოვრებდა, იქ
მთელის ირანის მსაჯულათ ირიცხებოდა, დიდი შესანიშ-

ნავი ჭკვიანი კაცი იყო. იგი შეერთებულ იქმნა შეას სარწმუნოებასთან, მაგრამ საიდუმლოთ-კი კათოლიკობას აღიარებდა, ზიარებას სპარსეთში მყოფ ლათინის ბერები-საგან იღებდა. ამან განუზიარა მოგზაურს მისიონერს იეზუიტს პოლონელს კრუსინსკის, რომ მე კათოლიკის სარწმუნოებას ვაღიარებ ჩუმათაო. ასეთი დიდებული მეფე-

ნი ქართველთ ხშირათ არ გვეყოლია. ეს მეფე საქართველოს სამეფოს საქმეების გამო სპარსეთში სცხოვრებდა, შაჰის დავალებით მუსლიმანობას აღიარებდა, მაგრამ გულით-კი ნამდვილი ქრისტიანი ქართველი იყო. ეს მეფე სპარსეთიდან დიდათ ეხმარებოდა საქართველოს, როსტომ

მეფისავე სპარსეთიდან ეს საქართველოს დიდს მფარველობას უწევდა, თვით სტამბის გახსნასაც ეს დიდის სიამოვნებით მიჰკვებებია, სპარსეთიდან დიდი დახმარება მი-

უცია ამ საქმისთვის, ყველაზე მეტათ მას სიამოვნებია, რად-

განაც სპარსეთში მყოფ ლათინის ბატრებისაგან მას კარგად

სცოდნია მნიშვნელობა სტამბის გახსნის და წიგნების ბეჭდვის. მისის დახმარების, პატრონობის დასაქართველოს მფარველობის სამახსოვროდ, ვახტანგ მეფესაც ლეონ ირანთა მსაჯულის სახე წიგნებში მოუქცევია. ლეონ ირანთა მსაჯული სკამზედ ზის, ხელში ქრისტიანულის ჯვრით გაკეთებული ყავარჯენი უჭირავს, გვერდზედ და-

ხატულია ბაგრატიონების გვირგვინი, ირგვლივ ხუცური წარწერა იქვს.

იმ დროის ქართველთა, სამღრთო წერილს გარდა საერო მწერლობასაც მიაქციეს ყურადღება, სამართლიან მოვალეობის აღსრულებას მოჰკიდეს ხელი და „ვეფ-

– 18 –

ხის ტყაოსნის“ ბეჭდვაც განიდრახეს. შეუდგნენ „ვეფხის ტყაოსნის“ გამოცემის სამზადისს და 1711 წ. უკვე დაიწყეს ბეჭდვა ისე, რომ 1712წ. „ვეფხის ტყაოსანი“ ცალკე წიგნათ გამოიცა. ამ ძვირფას საუნჯის გამოცემას ზოგი სასულიერო პირნი წინ აღუდგნენ. „ვეფხის ტყაოსნის“ ჰაზრებს სამეძაოთ სთარგმნიდენ. ამიტომ ამ წიგნის აშინაარსის გასაცნობად ვახტანგ მეფემ ახსნა დასწერა, რუსთველის ჰაზრებს მეძაობა მოაშორა. ამის ახსნა „ვეფხის ტყაოსნის“ ბოლოშია მოთავსებული. თვით „ვეფხის ტყაოსნის“ ბოლოს დაბეჭდილია ორი ტაეპი, რომელიც მიუწერ და მიუბეჭდიათ იმ დროის მწიგნობართ ქართველთ.

„ვეფხის ტყაოსნის“ პირველს გვერდზედ მოყვანი-

ლია შემდეგი: „ვეფხის ტყაოსანი“ აწ ასლად დაბეჭდილი ქართულსა ენასა ზედა, ჟამსა ამაღლებულის საქართველოს მპყრობელისასა, უფლისა ვახტანგისა, შრომითა და წარსაგე-ბელითა მისივე მპყრობელისათა, გაიმართა ხელითა ხელმწი-ფის კარის დეკანოზის შვილის მიქელისათა, ქალხე თფი-ლისს, ქრისტეს აქეთ 1712 წ. დასაბამითგან ვიდრე აქამომდე 7220". მეორე გვერდზედ მოთავსებულია ლექსი პატი-ვად ზაგრატიონთ შთამომავლობის შესახებ. მესამე გვერდ-ზედ მოთავსებულია შემდეგი: – „მადიდებელი წმიდისა სა-მებისა მეგვარტომობით, ძირ მოდგმობით დავითიანმან, მის ძემან სახელ განთქმულის მეფის ვახტანგისამან, მმისწულმან ქებულის არჩილისამან და დიდათ პატიოსნის ლევანისამან, მპყრობელმან საქართველოსამან, ვახტანგ – მოვიყვანე მესტამ-ბე ვლახეთით და გავაკეთე სტამბა სახსრად სულთა წინა თქმულთა მეფეთასა, მამისა და დედისა ჩემისა გურიელის ასულისა თუთასათვის, სალხინებელად სულისა ჩემისა და ჩერქეზის ბატონის ასულისა დედოფლის რუსუდანისა და ძე-

– 19 –

თა და ასულთა ჩვენთა აღსაზრდელათ“. მეოთხე გვერდზედ დახატულ დაბეჭდილია სურათი ვახტანგ მეფისა. „ვეფხის ტყაოსნის“ უკანასკნელ ტაეპის შემდეგ მოთავსებულია შემდეგი ორი ტაეპი, რომელიც მოგვყავს აქვე, რადგა-ნაც ამ ტაეპს მჭიდრო კავშირი აქვს ჩვენის სტამბის დაარსების ისტორიასთან:

„აწ დაიბეჭდა სტამბაში, პირველ ნაწერი ხელისა, უგბილთა ფრიად სასწავლო, გონიერთ გულთა თმენისა, მეფის ვახტანგის ბრძანებით და სიბრძნით კეთილ მქმნელისა, და ნაღვაწი მისის მლოცველის, მესტამბე მიქაელისა".
«დაესრულა ესე წიგნი, ქორონიკონს უნსა სმულსა; ყველაკასა უხაროდა, რიტორსა და ხმა უსულსა, სამღრთოა და საეროცა, ვისიცა აქვს სმენა გულსა, და უსწავლელსა სიბრძნეს მისცემს, გონიერსა გულს უსრულსა».

ჩვენ კარგათ ვიცით, რომ ვალახიიდან საქართველო-ში მოსული მესტამბე მიქაელი უნგრეთელი ყოფილა, ხოლო ვალახიაში მყოფი და აქედამ თავის ხელოსნებით საქართველოში მოსულა. ამ მესტამბის და მის ამხანაგებთ ცხოვრების ცნობები ჩვენთვის დაფარულ არს, ისკი ვი-ციით, ესენი საყოველთაოდ საქართველოში დაშთენილან, ამათ აქ, საქართველოში, ქართველთ ძეთათვის შეუსწავ-

ლებიან ქართული ასოების ხაზვა, ყალიბების ამოჭრა, ასოების ჩამოსხმა, ამოწყობა, ბეჭდვა, შავი საბეჭდი წამლის კეთება, თვით რკინა-ხის დაზგების მომზადებაც. ერთის სიტყვით სრული ხელობის ცოდნა სასტამბო საქმეების. სანაქებოთ ითვლება მათი ოსტატობა წითელ და შავ წამლით ქართული წიგნების ბეჭდვის ხელოსნობაში. რაც შეეხება ზემოთ მოხსენებულ კარის დეკანოზის შვი-

- 20 -

ლის მიქაელის ხსენებას-კი, ეს ჩვენ სულ სხვა პირათ მიგვაჩნია, სხვა მოღვაწეთ. კარის დეკანოზათ ჩვენ უნდა სახეში ვიქონიოთ ქართველთ მეფეთა კარის ეკკლესიის მოძღვარი. მაშასადამე ეს მიქეელი ქართველი კაცი, ქართველი მესტამბე უნდა იქმნეს. იქმნება მან თავის ცოდნა უნგრეთ-ვალახიელ მესტამბე მიქელ სტეფანეს ძისაგან შეისწავლა.

უნდა ვსთქვათ, რომ უნგრეთ-ვალახიელ მიქაელ სტეფანეს ძემ მოჰფინა ჩვენში სტამბის ხელოსნობის ოსტატობა. ამ ხელობის ოსტატ ქართველნი ამან მოამზადა. მისი ასეთი შრომა ქართველ მეფეებთაგანაც დიდათ პატივცემულ და ღვაწლ დებულ იქმნა, მიქაელი აზნაურის შვილობით იქმნა დაჯილდოებული 1710 წლებსვე ვახტანგ მეფისაგან. იგი უნგრეთ ვალახიაში აღარ დაბრუნდა, საქართველოში დასახლდა და აქვე გარდაიცვალა. XVIII საუკუნის ნახევარს ამისაგან დაზრდილ მესტამბეებმა საქართველოში უკვე თავი იჩინეს. ესეწი არიან ასოთ-ამომწყობი: რომანოზ რაზმაძე, ჩუბინიძე დავითი მღვდელი, მარტყოფელი მღვდელი კეჟერაშვილი, გიორგი პაიჭაძე, რომანოზ ზუბაშვილი, ანუ ზოგთაგან ზუბალაშვილათ წოდებული და რამდენიმეც სხვა ასოთ-ამწყობნი და მბეჭდავნი, პირველ ხარისხის ოსტატნი, თო-

რემ მეორე ხარისხის ხელოსანთ სახელებს ჩვენ აქ არ ვასახელებთ. უნდა ვსთქვათ, რომ ჩვენი სტამბეების მოღვაწეთ ისტორიის ცნობები ერთობ ღარიბია.

ჩვენდა საუბედუროთ, ქართველთ კეთილ დასაწყისს არ მიეცა დიდი ხნის დრო. 1712 წ. ვახტანგ მეფე სპარსეთში მიიხმეს, ამის მამაც იქ იყო, მაგრამ საქმე ისე მოეწყო, რომ ესეც უნდა უსათუოთ წასულიყო. 1713 წ. ეკვე წავიდა. ვახტანგ მეფის განსვლამ საკმარისად შეა-

- 21 -

ფერხა სტამბის საქმე. ამ სტამბაში საეროთ „ვეფხისტყაოსანს გარდა აღარაფერი დაბეჭდილა. თუ იბეჭდებოდა რამ, სასულიერო წიგნები. 1717 წ. კვალად დაიბეჭდა „ჟამნი“, 1720 წ. „კურთხევა ეკკლესიისა და ოდიკისა“ და ორი სამიც სხვა სასულიერო შინაარსის წიგ-

ნები. ვახტანგ მეფის სპარსეთიდან დაბრუნების შემდეგ ამ სტამბაში 1722 გამოიცა „აიათი“ ანუ ცის ქმნულუ-ბა, ე. ი. „კოსმოგრაფია“ სპარსულიდან ნათარგმნი თვით ვახტანგ მეფისაგან. ამ წიგნთან ერთათ სხვა წიგნებიც იბეჭდებოდნენ, მაგრამ მათ აღსრულება ვერ მიეცენ. ორი წლის განმავლობაში ვახ. მეფეს რამდენ გზისმე მიეცა შემთხვევა სპარს-ოსმალებთან ომებისა. ერთ წელს განჯა-ზე სამჯერ იყო. სტამბის საქმის მართვის დრო აღარ ჰქონდათ. 1723 წ. ლეკთა და ოსმალთ თფილისი დაიპყრეს, ქართველთა სრამბის იარაღი მიწაში დაფლეს დამალეს. სტამბა მოიშალა სრულიად. 1724 წ. ვახტანგ მეფე თავის სახლობით, დიდის ძალის თავადაზნაურობით, სამღვდელოებით, ძვირფასის ნივთებით, ოქრო-ვერცხლით და ძველის ქართულის წიგნებით რუსეთში გადასახლდნენ.

ქართლი უპატრონოთ დასტოვეს. ამ გარემოებამ დიდი მეხი დაარტყა ქართლს. ქართლის უპატრონო ხალხი მაინც სულით არ დაეცნენ, მიეცენ ღწვას და უკანასკნელ თფილისიდან ოსმალნი განამევეს, ლეკნი მოსპეს, თფილისი გაანთავისუფლეს.

ოსმალთა განდევნის შემდეგ ქართლის ტახტზედ თეიმურაზ მეორე ავიდა. ამის მეფობის დროს სტამბაც განახლდა. საჩქაროთ მოძებნეს სასტამბო იარაღები, ყველაფერი

მოაწყვეს და მალე განცხადდა სტამბის დაარსების ცნობა. განახლებულ სტამბის გამგებლათ იგივე პირები იქმნენ დანიშნულნი, ვინც ვახტანგ მეფის დროს განაგებდნენ. ამ

– 22 –

დროს ქართველთაგან სტამბის შეგირდებიც განამრავლეს.

მეფის თეიმურაზის ბრძანებით განახლდა ქართული სასუ-

ლიერო წიგნების ბეჭდვა. მის მეფობაში რამდენიმე წიგნი გამოიცა. თეიმურაზ მეფის შემდეგ გამეფდა ძე მისი ირაკლი II-რე. ამის მეფობის დროსაც შესაფერათ წავიდა სტამბის საქმე, ხელმეორედ დაიბეჭდვენ საეკლესიო წიგნები. საერთო გამოიცენ ლოცვები ქართულის ანბანებით. ამ დროებში დაიხოცნენ ყველა ის ოსტატნი, რომელნიც ვახტანგ მეფის სტამბის დროიდან განაგებდნენ. ამიტომ მათ მაგიერ სხვა ხელოსნები გამოვიდნენ. სტამბის უფროს ზედამხედველათ დანიშნულ იქმნა მესტამბე მარტყოფელი მღვდელი დავათ კეჟერაშვილი.

ამ დროს სტამბა მეტეხის ეკლესიის გალავანში იყო მოათავსებული, სადაც XVII საუკ. როსტომ მეფე სახლობდა. დღეს იმ ალაგას საპატიმროა გამართული. 1750 წლებში სტამბის და წიგნების ბეჭდვის საქმე ისე წავიდა, რომ წიგნების საბეჭდათ ცენზურაც იქმნა დანი-

შნული. ამ წლების შემდეგიდამ ლოცვის წიგნებში ქართველთა მეფეთა სახელების მოხსენების ბეჭდვაც შემოიღეს; მაგალითებრ: მეფის ირაკლის დროს დაბეჭდილს „დაუჯდომელში“ მოხსენებულია მეფე, დედოფალი და მეფის ძენი. 1784 წ. თფილისში გამოიცა „კურთხევა-ნი“. პირველ ფურცელზე აი რა წარწერა აქვს მიბეჭდილი: – „სადიდებელად... დროსა ყოვლად უბრწყინვალესისა, უკეთილმსახურესისა და უმაღლესისა ირაკლი მეორისა, მეფისა ყოვლისა საქართველოისა და კეთილ მორწმუნისა დედოფლისა დარეჯან, დადიანის ასულისა და კეთილ მორწმუნეთა მეფის ძეთა და ასულთასა, კურთხევითა უნეტარესისა და უწმიდესისა მეფის ძის ანტონი, პატრიარხისა ყოვლისა საქართველოისა, ჩვენის უწმიდესის სიწმიდისათა, დაბეჭდა წიგნი

– 23 –

ესე, სამღთო კურთხევანი, სამეფოსა ქალაქსა თფილისს, პალატსა სამეფოსა, წელსა დასაბამითგან სოფლისა კუბუბ, ხოლო განხორციელებიდან სიტყვისა მღვთისა ჩღჳდ თვესა თებერვალსა რიცხვსა ა“ . მეორე გვერდზედ დაბეჭდილია ბაგრატიონების გერბი. ამ ცნობაში საყურადღებოა ის, რომ ანტონ კათალიკოზი რუსეთის უწმინდესის სინოდის

წევრათ არის მოხსენებული. ამ გარემოებას დიდი ყურადღება უნდა მიექცეს ოდესმე და ცნობები გაირკვეს კარგათ. ამის მნიშვნელობის ჩვენ არა ვიცით რა.

როგორც გამოვარკვეით, წიგნები ყოველთვის სამეფოს საფასით უბეჭდავსთ. მხოლოდ 1793 წ. მღვდელ ქრისტეფორე კეჟერაშვილს თავის ხარჯით რამდენიმე წიგნი დაუბეჭდია. მაგალითებრ აი რას სწერენ: – „ღრამატიკის კანონსა ზედა განმარტვითა პრობის (!) მართვითა მისის უწმიდესობის მონისა, არხიმანდრიტს ტრიფილესითა, ხელითა მესტამზე რომანოზ ზუბაშვილისათა, მეგრძანა უკეთილმსახურესისა და უმაღლესისა ხელმწიფისა ყოვლისა საქართველოისა, ირაკლი მეორისა, მე, მისსა მონასა, მისის უმაღლესობის კარის მღვდელს, მარტყოფელსა ქრისტეფორე კეჟერაშვილსა განგება და ზედამხედველობა სტამბისა, რომლისა სურვილი ფრიად მაქვნდა და დავბეჭდე შრომითა და საფასითა ჩემითა: მხედრული „დაუჯდომელი“ 700 ც. „კიტაის სიბრძნე“ გაიოს ნაცვლიშვილის თარგმანი 700 ცალი, ლოცვანი 1000 ც. სახარება 1000 ც. კვალად სახარება 1000 ც. და მარხვანი 1000 ც. შეწევნითა ყოვლად წმიდისა სულისათა ესე ყოველნი ზემოხსენებულნი წიგნნი დამიბეჭდავს ხარჯითა ჩემითა, აღსამაღლებლად და განსამლიერებლად უფლისა ჩემის, მეფის ირაკლისა, და საოხად ცოდვილისა სულისა ჩემისა, რომელიცა ვმოქენებ მხილველთაგან შენდობისა“ აქ უნდა ვსთქვათ, რომ დავით მღვდელი

– 24 –

კეჟერაშვილი და ქრისტეფორე მღვდელი კეჟერაშვილი ჩვენ მამა და შვილად მიღვაჩნია. შვილს მამისაგან უნდა

ესწავლა სტამბის მართვა და ხელობა.

საუბედუროთ ვერც ამ სტამბას წაუვიდა საქმე ბენდიერთა. 1795 წ. მრისხანე ხვედრმა მასაც მოუსო თავისი ცელი. სტამბის სტანოკების და საჭირო იარაღის ზოგი ავლაბარში მიწაში დაფლეს, ზოგი გორისაკენ წაიღეს და იქით შეინახეს. მტრის განსვლის შემდეგ დავით კეჭერაშვილს მეფისაგან ებრძანა სტამბის მოხერხება, განწყობა ხელ ახლავ. იგი შეუდგა იარაღის მოკრებას, მალე მოკრიბა და 1796 წ. ამ სტამბაში რამდენიმე ვრცელი სასულიერო შინაარსის წიგნებიც გამოიცენ. 1798 წ. მეფე ერეკლე გარდაიცვალა, გამეფდა ძე მისი გიორგი XII-ე. სტამბის მფარველობა მეფის გამგეობის ქვეშ გადავიდა. მეფემ მასვე დ. კეჭერაშვილს მიანდო ზედამხედველობა. ამის მეფობაშიაც რამდენიმე გამოცემა იქმნა. ლოცვის წიგნები იბეჭდებოდა, სამეფო დავთრები, საჭირო განცხადებები ფურცლებათ, გაზეთის მსგავსად. ესეთი ფურცლების ბეჭდვა ერეკლეს დროსაც ყოფილა, მაგრამ მათ ჩვენ დრომდის ვერ მოაღწიეს. 1798 წ. ამ სტამბაში დაბეჭდილა რაღაც გაზეთის მსგავსი ფურცლები, რომელ ფურცლებზედაც მოთავსებული ყოფილა მეფე ერეკლეს გლოვა და გიორგის ქება ლექსად. ამან გარდა სხვა-და-სხვა ცნობებიც ყოფილა მოთავსებული. ძველ კაცებთაგან ამბათ არის დაშთენილი, რომ ასეთი ნაბეჭდი ფურცლები დრო და დრო გამოდიოდნენო. ამ ფურცლებს მატონიშვილებს და დიდკაცობაში არიგებდნენო, მცირე რიცხვი-კი უბეჭდავთ. სხვა-და-სხვა საჭირო განცხადებათა ბეჭდვა რომ მაშინაც ყოფილა, ამას ამტკიცებს შემდეგი მაგალითი: XVIII საუკუნის დამლევეს

- 25 -

რუსეთიდან საქართველოში ჩამოვიდა დამსახურებული გა-

ბრიელ მაიორი. გაბრიელ მაიორს განთლება რუსეთში მიეღო, იქვე ემსახურნა. სამსახურის გათავების შემდეგ თფილისში გადმოსახლებულა, სამშობლოში. საქართველოს დედა ქალაქ თფილისსა და თელავს პირველად ამან გამართა ქართული წარმოდგენები. ამ წარმოდგენებისთვის მას ბილეთები სტამბაში დაუბეჭდია. ერთმა ბილეთ-

მა ჩვენ დრომდისაც მოაღწია. ზედ ასე აწერია: - „შაური ორი, გაბრიელ მაიორი" ე. ი. ბილეთი ორი შაური. ეს გაბრიელ მაიორი ქართველი იყო, დიდი ერთგული მეფისა. 1795 წ. უბედურს ომში მან ვაჟკაცურათ იბრძოლა, მიტომ იგი ცხარე ბრძოლის დროს დაკუწულ იქმნა ნაჭერ-ნაჭერ სპარსთაგან. რაც შეეხება ამის წარმოდგენების შესახებ ცნობებს, ამას ჩვენ სხვაგან დავწერთ. 1799 წ. ხსენებულ სტამბაში ბეჭდვა დააწყებინა დავით ბატონიშვილმა თავისაგან შედგენილის „ნარკვევის",

რომელიც 1800 წ. ცალკე წიგნით გამოვიდა. ეს „ნარკვევი“ არის შემოკლებული ისტორია სხვა-და-სხვა ტომთა. შიგვე დაკავშირებულია საქართველოს ისტორიაც. 1800 წ. რამდენ ნაირიმე განცხადებები, სამეფო დავთრები, ლექსები და სიტყვები დაიბეჭდეს. მეფე გიორგის სიკვდილის შემდეგ საქართველო რუსეთს ჩაბარდა, სტამ-

ბის საქმეც ცუდათ წავიდა. ამიტომ 1801 წლის ნახევარს სტამბა გაუქმდა. მის ყურისგდება არავის უნდოდა, ყველა თავისკენ იწეოდა, ბატონიშვილებსაც გადასახლება უხდებოდათ, სტამბის მართვისთვის აღარავის სცალოდა. ანტონ კათალიკოზმა დაუწყო სტამბას მფარველობა. ესეც დროებითი იყო. ამიც მფარველობის დროს ამ სტამბაში არა დაბეჭდილა რა. 1804 წ. სტამბის იარაღი და ყოველისფერი მოწყობილება რუსეთის მთავარ-მართველს

– 26 –

გარდაეცა. მთავარ-მართველმა სტამბას ჯეროვანი ყურადღება მიაქცია. მისთვის რუსეთიდან გამოიწერა ზოგი-

ერთი საჭირო რამ იარაღები, ქალაღი, მასთან რუსული ასოებიც და 1805 წ. გახსნილ იქმნა ძველი სტამბა. 1805 წლის შემდეგიდან ამ სტამბაში ქართული წიგნის ბევრი აღარაფერი დაბაჭდილა რა. იბეჭდებოდენ მხოლოდ ქართული ლოცვის და ანბანის წიგნები, მასთან რუსეთის განცხადებები, საქართველოს მთავარ-მართველებთა ბრძანებანი, განკარგულებანი და სხვა-და-სხვა დარიგებანი. ყველა ესენი მარტოთ ქართულს

ენაზედ იბეჭდებოდენ. 1810 წ. ამ სტამბაში გამოიცა ქართული გრამატიკა, მასთან რუსულ-ქართულის „რაზღავორის“ წიგნი, ლოცვანი ანბანითურთ. 1811 დაიბეჭდა ვარლამ არხიეპისკოპოსისაგან შედგენილი საქართველოს სამღვდელოების, ბერების, ეკლესიების, მონასტრების, მათის მამულების და სხვა-და-სხვა საქმეთა აღწერანი, რომელიც წარდგენილ იქმნა საქართველოს მთავარ-მართველთან. მთავარ-მართველმა ეს აღწერა და მოსაზრება რუსეთის უწმინდესს სინოდს გაუგზავნა და უმაღლეს მთავრობასაც.

ეს აღწერა ჩვენ ვნახეთ. მასში დაწერილია იმ დროის საქართველოს ეკლესიების და მონასტრების რიცხვი, მღვდლების, მთავრების, დიაკვნების, არქიმანდრიტების, ეპისკოპოზების, ბერების, მონასტრების, მამულების და მათი შესავალ-გასავლის. თან დართული აქვს რჩევა, რომ თუ მთავრობა აქ რამე ცვლილებას დაინახავს საჭიროთ, მაშინ კათალიკოზობა გაუქმდეს და მის მაგიერ განწყდეს ეგზარხოსი, როგორც ეს ბოლგარიაში არისო. საქართველოში მყოფ ეპისკოპოზებს დაენიშნოს ამდენ-ამ-

დების თანხმით მოხდა. პირველ ეგზარხოსათაც ესევე იქმნა დანიშნული, ხოლო ანტონ II კათალიკოზი რუსეთს გადაიყვანეს, სადაც იცხოვრა და გარდაიცვალა. 1814 წ. ამ სტამბაში გამოიცა ქართული სახარება მხედრულათ. მცირე ხნის შედეგიდამ სტამბა გაფართოვდა, ახალი ასოები შეიძინეს და ამ სტამბაში 1817 წ. ქართული გაზეთიც გამოიცა. დღევანდელი კავკასიის მთავარ-მართებლის სტამბის დრო 1707 წ. მისწვდება, ეს სტამბა იქიდან არის გადმოკეთებული. ცხადია, რომ დღევანდელ სტამბის საწყობში ბევრი რამ ძველი ნითები და იარაღები იქმნება დაშთენილი, როგორც ვახტანგ მეფის სტამბის დროის.

ამ სტამბას, 1829 წ. მოემატა მეორე სტამბა, კერძოთ ქართული წიგნების და ჟურნალ-გაზეთების დასაბეჭდათ. მეორე სტამბა გახსნილი იქმნა სოლომონ დოდაშვილისაგან, ბერის ივანე ხელაშვილის საფასით, რომელ ბერიც ბატონიშვილებს გადაჰყვა რუსეთში და იქ სცხოვრებდა. აქედამ ჩვენ მიუბრუნდებით ისევ XVIII სულკენეს და ავწერთ იმ სტამბებთა ცნობებს, რაცა-კი ხსენებულს საუკუნეში რუსეთში დაიხსნა. მერე საქართველოში დახსნილებს შევეხებით.

ვახტანგ მეფის შვილები მწიგნობარნი იყვნენ. ესენი რუსეთში მოსვენებით სცხოვრობდეს. მათ ძრიალ ეთანაღრებოდათ გული საქართველოს შესახებ. ბაქარმა და ვახუშტიმ განიდრახეს ქართული სტამბის დაარსება. ამისთვის მათ აიღეს ნება-რთვა, ჩამოასხმევიენეს ქართული ასოების ყალიბები, ასოები ღა 1734 წ. სტამბა გახსნეს მოსკოვის ახლოს, სოფ. „ვსესვიატკოვში“, სადაც იწყეს საღმრთო წერილის წიგნების ბეჭდვა და მცირე დროის განმავლობაში რამდენიმე ნაირი წიგნიც აღბეჭდეს.

ამავე დროს, რუსეთის ეკკლესიის წინაშე მსახურებდა იოსებ სამეხელი, ეპისკოპოსი, კაცი მწიგნობარი, სამღრთო წერილის კარგათ მცოდნე, მაღალის ენერგიით დაჯილდოვებული. მას დიდი სიყვარული ჰქონდა საქართველოს და ქართულის მწიგნობრობის. მას დიდათ ენატრებოდა, რომ საქართველოშიაც აღორძინებულიყო საჭირო წიგნების ბეჭდვის ოსტატობა იმ კვალათვე, როგორც ეს მის დროს რუსეთში იყო. ამის ნატვრა აღრიდანვე ჰქონდა.

მიტომ იგი შეუდგა სამზადისს. რასაც ჯამაგირს იღებდა, იქიდან მონარჩენს ქართულის სტამბისთვის ინახავდა. ამ საქმისთვის დიდათ იშრომა და უკანასკნელ მოახერხა მოსკოვში გადასვლა, იქ ვახტანგ მეფის შვილებთან დაახლოვება და სტამბის გახსნაზე ცდა. ამ საქმეში ბატონი-შვილებმაც განუზიარეს თანაგრძნობა. ბაქარ ბატონი-შვილისაგან ჩამოსხმულ ყალიბებით ჩამოსხმევიანა ქართული საჭირო ასოები, შეიძინა ორი სტანოკი და 1735 წ. მოსკოვში, ბაქარ ბატონიშვილის სახლში, უწმინდესის სინოდის ლოცვა-კურთხევით გახსნა ქართული სტამბა. სტამბაში მოთავსებული იყო ხუცური და მხედრული ასოები.

ვიდრე სტამბას გახსნიდა, მინამ იოსებ სამებელს წიგნების ბეჭდვის გეგმა შეედგინა. პირველ საბეჭდ წიგნად „დაბადება“ დაენიშნა. ამ აზრისავე იყო ბაქარი და ვახუშტიც. როგორც იოსებ სამებელს ესწორებინა ქართული „დაბადება“ რუსულ და ბერძნულ „დაბადებასთან“, ისევე ვახუშტის და ბაქარს ემუშავნათ „დაბადების“ შესწორებაზე. შემდეგ ამათ ორივე შრომა ერთად შეაერთეს. იოსებ სამებელმა საქმე ისე მოაწყო, რომ ბაქარის მიერ დაფუძნებულ სტამბაც თავის ასტამბას შეუერთა და ამ სტამბაში მათ იწყეს ქართულ-ხუცურ და მხედრულ

– 29 –

წიგნების ბეჭდვა. სტამბის ზედამხედველებათ ანუ მუშაკებად დანიშნულ იქმნენ: ხუცეს-მონაზონი ქრისტეფორე გურამიშვილი და მღვდელი ფილიპე. ეს ფილიპე იმერელი

იყო, მოსკოვში მსახურებდა მღვდელად, 1750 წ. დაქვრივებულა, იოსებ სამებელთან უმსახურნია, შემდეგ საქართველოში მოსულა, ანტონ პირველს ეპისკოპოზათ უკურ-

თხებია, ხოფის კათედრაზე დაუნიშნავს. ოსმალთ აოხრების მეოხებით ეს კათედრა გაუქმდა, ფილიპეც რუსეთში გარდასახლდა, იქ გარდაიცვალა. ამ სტამბაშივე მოღვაწეობდა დავით მღვდელი. ზედა-მხედველათ დანიშნულ იქმნა ვახტანგ მეფის მდივნათ ყოფილი მელიქსედეკ აბელისშვილი კავკასიძე. სტამბის გახსნაში თავის საფასით დიდათ ეხმარებოდა ხუცეს-მონაზონი ქრისტეფორე გურამისშვილი.

1735 წ. დაარსებულს სტამბაში წიგნების ბეჭდვა მხოლოდ 1736 წ. დაიწყეს. ხუცეს-მონაზონ ქრისტეფორე გურამიშვილმა თავის შრომით გამოსცა შემდეგი წიგნები: მარხვანი, ზატკი და ანზანის წიგნი. ეს მღვდელი ქრისტეფორე გურამიშვილი ყოფილა მარჯვენა ხელი იოსებ სამებელისა. ამ სტამბის დაარსე-

ბის ისტორიას აი რაგვარ მოგვითხრობს თვით დამაარსებელთვე კალამი: – „ოდეს იპყრობდა და განაგებდა კეთილად რუსეთისა დიდი ხელმწიფე იმპერატრიცა ანნა იოანესი, მას ჟამსა იგულისმოდგინა ყოვლად სანატრელმან არქიეპისკოპოს- მან ვლადუკისმან და არხიმანდრიტმან ურევისამან, კართა მდი- ვან მწიგნობართ უხუცესის ქობულის თამაზის ძემან, სამე- ბელმან იოსებ და მიბრძანა მე, ყოვლად უღირსსა გურამის- შვილს მღვდელ-მონაზონს ქრისტეფორეს, სტამბის გაკეთება და გავაკეთებინეთ დიდის გულს მოდგინებით და წარგე-

– 30 –

ბითა საფასითა მისითა, და დაიბეჭდა დავითნი, ზატიკი და სახარება.“ ამ ცნობიდან სჩანს, რომ ქართული სტამბის დაარსების ნატვრა ქართველთ გარდა ორს უცხო ტომის სასულიერო პირთაც დიდად სურვებით. ამათ შემდეგ ამავე სტამბაში გამოუცია სხვა-და-სხვა წიგნები ქრისტეფორე გურამისშვილს. იმავე დროს კახეთის მეფის არჩილის ასულის კარის დეკანოზს გიორგი ღამბარაშვილს დაუბეჭ- დია „მარხვანი“. ამის გასწორებაზე ამათაც დიდათ უმუშავებიათ. ამაზე აი რას სწერს თვით დამბეჭდი: „ძალითა ღმთისათა ვიშრომეთ და ვიღვაწეთ წმინდისა ამის „მარხვა- ნისა“ მე უღირსმან ქრისტეფორემ, კახეთის მეფის არჩილის კარის დეკანოზმა გიორგი ღამბარაშვილმა და სხვითა ვიეთნ მოწმობითა და შეწევნითა მოვიღეთ რუსული „მარხვანი“ და ოთხი ჩვენის ენისა, და როგორც რუსულ „ტიბიკონს“ და რიგი უჩნდა, ისე იმ რუსულ „მარხვანზე“ ვასწორეთ და ისე შევკრიბეთ ნუსხითა“. შემდეგ მოთხრობილია, რომ რაც ჩვენში აკლდა იმას რუსულით გიორგი ღამბარაშვილი სთარგმნიდა და მით ვავსებდითო, ასეთი შევსებული დავბეჭდეთო. ჩვენ თფილისში დაბეჭდილი „მარხვანიც“ გვეკავაო. ეს მარხვანი მეორეთაც დაბეჭდეს 1741 წ. ამავე წელს იოსებ სამებელმა დააწყებინა ბეჭდვა ქართულის „დაბადებისა“ ვრცელის ზომის. ამის შემუშავებაზე დიდი

შრომა მიუძღვისო ვახუშტის, ბაქარს და ნამეტურ იოსებ სამებელს. გამოსაცემი ხარჯი თვით ამისი იყო. ეს „დაბადება“ დამთავრდა და გამოიცა 1743 წ. გამოცემის ბოლოში ვახუშტის წერილი აქვს მოთავსებული. იგი მოგვითხრობს „დაბადების“ გასწორების, შეცდომების სწორების და ბეჭდვის ისტორიას. „დაბადების“ შემდეგ ზოგიც სხვა წიგნები გამოიცენ განმეორებით. ყველა ამ წიგნებს სწრაფათ გზავნიდნენ საქართველოში და ავრცე-

– 31 –

ლებდნენ სამღვდელოებაში. ამაობაში მოახლოვდა 1750 წლები. იოსებ სამებელი საქართველოში აპირებდა გადმო-

სვლას და თან სტამბის გადმოტანასაც, მაგრამ ეს მას ვერ მოუხდა. იგი გარდაიცვალა 1750 წ. და ყოველივე მისი აზრები ჩაფუშულ იქმნა. უნდა ვსთქვათ, რომ იოსებ სამებელს რომ თფილისში თავის სტამბა გადმოეტანა, მაშინ აქ ძრიელ ბევრი წიგნები დაიბეჭდებოდნენ. იგი სტამბა მდიდარი იყო და მეორე თვით იოსები და მისი მომხრენიც გამოცდილნი იყვნენ წიგნების ბეჭდვაში. საეკლესიო წიგნებს გარდა იგინი უსათუოდ საერო წიგნების ბეჭდვასაც დაიწყებდნენ. თფილისში მაშინ ეს მეორე ქართული სტამბა იქნებოდა, მაგრამ ეს ეერ მოხერხდა.

იოსებ სამებელი თავადისშვილთაგანი იყო, გვარად ქობულაშვილი, თავის დროს კვალათ საკმარისად განათლებული, მცოდნე რუსულის, სლავიანურის და ბერძნულის ენების. იოსებ სამებელის სტამბა დარჩა მოსკოვის სამუდამოთ. მის ზედამხედველობა ბაქარ ბატონიშვილს და რამდენიმეც სხვა მღვდელ-მოყვრებს ებარათ. იოსებ სამებელის სიკვდილის შემდეგ იქ შესწყდა წიგნების ბეჭდვ. 1755 წ. ტფილისიდან განდევნეს რუსეთს ანტონ საქართველოს კათალიკოზი. ეს მივიდა რუსეთის კარისადმი. უკანასკნელ იგი დანიშული იქმნა ვლადიმერის და

იეროპოლის ეპისკოპოზათ. ამან იმეცადინა და 1759 წ. იოსებ სამებელის სტამბა ვლადიმერს გადაატვინა, დაძინებული სტამბა იქ გააღვიძა, იქ გამართა და 1760 წ. წიგნების ბეჭდვაც დაიწყო. სხვათა შორის გამოსცა „კლდე

სარწმუნოებისა“ ვახუშტის ნათარგმნი, „თვენი“ მეორეთ, ქართულ-რუსულ-ლათინურ-ბერძნულ ანბანი და ზოგიც სხვა წიგნები. ანტონის საქართველოში დაბრუნების შე-

– 32 –

მდეგ ეს სტამბა დახურულ იქმნა. ანტონის სტამბის გარდა 1761 წ. მოსკოვში მეორე სტამბა გახსნა ტფი-

ლელ მიტროპოლიტ ათანასე ამილახვარმა. ეს ათანასე 1759 წ. მეფე ერეკლესაგან რუსეთში ელჩათ იქმნა გაგზავნილი. ეს თანამომხრე იყო ვახტანგის ოჯახის და წინააღმდეგი ერეკლესი. ამიტომ რუსეთიდან აღარ დაბრუნდა, რუსის ქვეშევრდომობა მიიღო. მეფე ერეკლემ რუსის მთავრობას ორჯელ სთხოვა ამ მიტროპოლიტის დაბრუნება, მაგრამ საქმე ვერ მოხერხდა. ამან თავის სტამბაში გამოსცა შემდეგი წიგნები: სამოციქულო, დავითნი, ლოცვანი, ჟამნი, დაუჯდომელი და 1767 წ. „პარაკლისი“ და ანბანის წიგნები. ანტონ კათალიკოზის საქართველოში დაბრუნების შემდეგ ვლადიმერის სტამბაც

ამ ათანასემ შეიძინა, მოსკოვს გადაატანინა და თავის სტამბას შეუერთა. ამისვე დროს დაიბეჭდნენ რამდენიმე საერო ლექსნი და იამბიკოები ბაქარ ბატონისშვილისა. ათანასე მიტროპოლიტი გარდაიცვალა 1774 წ. და დასაფლავდა დონის მონასტერს. ამის შემდეგ სტამბა კარგა ხანს არსებობდა. იქ სხვა-და-სხვა წვრილი სასულიერო წიგნები იბეჭდებოდა. უკანასკნელ ყველა ეს სასტამბო იარაღები და ნივთები მოსკოვის უწმინდესის სინოდის საკუთრებად გახდა. საქართველს რუსეთთან დაკავშირების შემდეგ ქართული სასულიერო წიგნების ბეჭდვა მოსკოვს გადიტანეს, ეს ძველი სტამბა განაახლეს და იქ დაიწყეს ბეჭდვა. მოსკოვში ქართული სასულიერო წიგნების ბეჭდვა გაგრძელდა 1860 წლებამდის. ა დროთა სტამბის მმართველთ მოღვაწეობა იქამდის უფერულია, რომ მასზე საუბარი ჩვენ აქ მეტად მიგვაჩნია.

XVIII საუკუნის ნახევრიდან რუსეთში ქართველთ სამღვდელეობამ ერთობ ხშირათ იწყეს გამგზავრება. ხსე-

– 33 –

ნებულ საუკუნის მესამე ნახევრამდის ქართველთა ბინას მოსკოვი შეადგენდა, შემდეგ კი მათ პეტერბურგშიც იჩინეს თავი, ნამეტურ ეკატერინა იმპერატრიცა მეორეს დროიდან. სხვათა მრავალთა შორის პეტერბურგში იმ დროს სცხოვრებდა ქართველი ეპისკოპოსი გრიგოლ ხარჭაშენლი. ამანაც იღვაწა და 1786 წ. პეტერბურგში გახსნა ქართული სტამბა, სადაც სხვათა შორის 1789 წ. დაბეჭდა ქართული სახარება. სხვა წიგნების ბეჭდვაც ჰქონია ამ ეპისკოპოზს დაწყობილი, მაგრამ დამთავრება ვეღარ შესძლებია. მის შემდეგ ეს სტამბა მიითვისა ვარლამ

არხიეპისკოპოზმა, საქართველოში პირველ ქართველთ ეგზარხოსათ ყოფილმა, სტამბა განაახლა და განავრცო. აქ დაბეჭდა მან ქართული „თვენი“, სახარების ახსნა და ზოგიც სხვა წიგნები. 1815 წ. იქვე დაიბეჭდა ლექსად: „ქეთევან დედოფლის წამება“, შედგენილი დიმიტრი ბაგრატიონისა, 1812 წ. რუსთა ლაშქრის მხედარ მთა-

ვრის ბაგრატოვანის ძმისი. ვარლამ ეგზარხოსად ყოფილი პეტერბურგის ქართული სტამბის გახსნის საქმეს ასეთის ჩახრუხაულის ლექსის კილოთი შეამკობს:

„ღვთის შეწევნითა, ზესთა ზენითა,
მოსკოვს შემზადდა სტამბა ქართული,
ქსნის ერისთვისა, დავითის ძისა,
ვარლამ ღვაწლი კმა გამართული.
ვინ იყო ძველად, ახტალის მწყემსლად,
აწ რუსთ სინოდის წევრათ შართული,
გიძღვნისთ ივერთა, ამერ იმერთა,
წიგნს დღესასწაულ მბეჭდველი სრული,
მასთან იონა, ვინ არ იონა,
შრომის მოყვარე ცენზორობითა;
მიტროპოლიტმან გამშინჯ-გამჭვრეტმან,
გედეონის ძემ ძველ გვარობითა

– 34 –

ნიკიფორითა მკითხეს სწორითა,
იგულს მოლხინეს საკმარობითა,
კეთილ შობილმან პაიჭამემან,
მესტამბემ ყოვლით სახმარობითა.

ამ სტამბის გახსნით იწყება საფუძველი პეტერბურგ-ში ქართულის სტამბის გაძლიერებისა. თვით სამეცნიერო აკადემიის სტამბის ნიადაგის განმტკიცებაც ამას მიეწერე-

ბა, რომელ სამეცნიერო აკადემიის სტამბაშიაც ბროსემ და ჩუბინაშვილმა გამოსცეს 1840-1863 წლებამდე „ქართლის ცხოვრება“, ვახუშტის გეოგრაფია, ქართულ-რუსულ-ფრანგული სლავარი, ქრისტომატიები, იოანე შავთელის „საპასეჟო ცხრილი“, „ვეფხის-ტყაოსანი“ რამდენჯერმე, „სიბრძნე სიცრუე“, ქართული გრამატიკები, „ჩონგური“ ლექსთა კრება კ. ლორთქიფანიძისაგან 1865 წ. და 1869 წ. „კაცია ადამიანი“ ილ. ჭავჭავაძისა და რამდენიმეც სხვა წიგნები. უნდა ვსთქვათ, რომ მოსკოვის ქართული ასოები და პეტერბურგისა ერთმანერთისაგან დიდათ განირჩევიან. პეტერბურგის უფრო მოსაწონია. მის ყალიბები XIX საუკუნეშია შედგენილი და მოსკოვისა კი ძველათ. დღევანდელ ჩვენ აკადემიურ ასოების ყალიბებს ნათესავობა 1712 წ. თბილისში გამოცემულს „ვეფხისტყაოსნის“ ასოების ყალიბებთან აქვს. მოსკოვის კი მეტათ განკერძოებულის თვისებისა არის. მათ რამდენიმე ქართველთ სასულიერო წოდების პირთა სახის ბეჭედი ატყვია. ეს უფრო რთული სამზერ საკითხია, პეტერბურგის კი მეტათ მარტივი, კოხტა, ნამეტურ წვნივი ასოებია. პეტერბურგის სტამბაში პაიჭამეს შემდეგ მეტათ მცდელი ხელოსანი ყოფილა მესტამბე ტაბიძე, რუსეთ-

ში მყოფ ყველა ბატონიშვილების მომსწრე. რაც-კი
პეტერ-
ბურგს ან მოსკოვს XIX საუკუნეში ხუცური და მხედ-

– 35 –

რული წიგნები დაიბეჭდა, სულ ამ ამომწყობლის ამო-
წყობილი ყოფილა. 1841 წ. გამოცემულს „ვეფხის ტყა-
ოსნის“ ბოლოზე მარი ბროსესაგან მიბეჭდილია შემდე-
გი ტაეპი, სადაც მოიხსენებენ ტაბიძეს ასე:

„სვიმონ მესტამზე ტაბიძე, ბეჭდვაზე იყო მცდელია,
დავბეჭდეთ წიგნი აწ ახლად, განახლდა ძველის-
ძველია“.

და სხვანი. ზემოხსენებულ სტამბებს გარდა რუსეთში,
კრემენჩუგსაც გამოიცა ქართული წიგნები. აქ ვიტყვით
ამაზეც მცირედ.

XVIII საუკ. ბოლოს საქართველოს რუსეთთან და-
კავშირების ხანა უკვე ახლოვდებოდა. ამისთვის გამარ-
თული იყო მიწერ-მოწერა. ორივე მხარეში საჭირონი
იყვნენ რუსულ-ქართულ ენების კარგად მცოდნე პირე-
ბი. ერთი ასეთაგანია გაიოს ნაცვლიშვილი, მოწაფე ან-
ტონ კათალიკოზისა, რომელმაც სწავლა მოსკოვის აკა-
დემიაში დაამთავრა 1768 წ. შემდეგ საქართველოში და-
ბრუნდა და 1781 წ. თელავის სემინარიის რექტორათ
იქმნა დანიშნული. ამ დროს იგი არქიმანდრიტად იყო.
მცირე ხნის შემდეგ რუსეთის მთავრობის დავალებით მან
რექტორობას თავი გაანება და რუსეთში გადასახლდა. იქ
ეს დიდის პატივით მიიღეს. დანიშნულ იყო უცხო ქვეყა-
ნათა კოლეგიის ნაწილში ქართული ენის მთარგმნელათ.
შემდეგ გარემოებამ კრემენჩუგს გასტყორცნა. იქ ეს ამა-
ოდ არ დაშთა, იქაურს ერთს სტამბაში მოაპოვებინა
ქართული ასოები და 1793 წ. გამოიცა 1) „ქართული
გრამატიკა“, 2) 1798 წ. „საცისკრო ლოცვანი“, 3)
„მცნება ვასილის ბერძენთ მეფისა“ და რამდენიმეც სხვა
წვრილი წიგნები. წვრილ წიგნებისამ ჩვენ დრომდის ვერ
მოაღწიეს. მიზეზი წიგნებთა მცირე რიცხვის ბეჭდვა უნ-
და ჩაითვალოს. საქართველოს რუსეთთან დაკავშირების

– 36 –

შემდეგ გაიოს ნაცვლიშვილი ეპისკოპოზის ხარისხით
მოზდოკს და ყიზლარის კათედრაზე გადმოიყვანეს. ესე-
ვე განაგებდა ოსეთის სამქადაგებლო კომისიის საქმესაც.
აქ, ეპისკოპოსობის დროს, ყიზლარშიაც გაუხსნია ქარ-
თული სტამბა და ორი თუ სამი წიგნი დაუბეჭდია. ამ
წიგნების მოპოვება ერთობ იშვიათია. პ. უმიკაშვილის
სიტყვით, სამეცნიერო აკადემიის წიგნთ-საცავში ინახება
მხოლოდ ორი წიგნაკი. სხვაგან არსად არაფერი დაშთე-
ნილა. ამ სტამბის ისტორია ჩვენთვის უცნობათ არის

დაშთენილი, თუმცა გაიოსის ცხოვრების შესახებ ნიკოლოზ მთვარელიშვილისაგან საკმარისად საფუძვლიანი მონოგრაფია გვაქვს ქართულს მწერლობაში.

რუსეთის სტამბების შესახებ უნდა ვსთქვათ, რომ ზემოხსენებულს სტამბებს გარდა პეტერბურგს და მოსკოვს სხვა-და-სხვა უცხო ტომთა სტამბებშიაც მოიპოვებოდა ქართული ასოები, სადაც ქართულს წიგნებს თუმცა არა ხშირად, მაგრამ ხანდისხან მაინც ბეჭდავდნენ. ასეთი იყო ფირალოვის, მეფე გიორგის მდივნათ ყოფილის, ქართული გამოცემანი და ზოგიც სხვა მწიგნობართ ქართველთა, მაგრამ ამ სტამბებთა ცნობებს ჩვენ არ ვეხებით, რადგანაც მათს არსებობას ჩვენის ისტორიის მასალებთან დიდი რამ კავშირი მაინცა და მაინც არა აქვსთ. ამიტომ აქ ამით ვათავებთ საუბარს და გადავდივართ XVIII საუკ. იმერეთის სტამბის აღწერაზე. 1709 წ. თფილისში გახსნილი სტამბა და ქართული წიგნების საქმე მთელს საქართველოში ელვასავებ მოიფინა. იგი მრავალთათვის გახდა სარკეთ და საყურადღებოთ. ნამეტურ ყურადღება მიაქციეს ბერძენ-იმერთა. დაბეჭდილი წიგნების რიცხვი უცბათ იცლაპებოდა. რაც თფილისს 1709-1713 წლ. წიგნები გამოიცენ, იგი მარტოთ იმერეთის ერს არ ჰყო-

- 37 -

ფნიდა. მიტომ მოხდა ხსენებულ წიგნების მეორე, მესამე, მერთხე და მეხუთე გამოცემაც-კი საქართველოს გარეშე მოსკოვს და პეტერბურგსაც. წიგნების დიდი მოთხოვნილება ისმოდა, წიგნები-კი მცირე იყო. ერის თხოვნას ვერ აკმაყოფილებდენ მბეჭდავნი. ქაღალდის სიძვირის გამო ყოველთვის ცოტას ბეჭდავდენ. ასეთმა გარემოებამ იმერთ დიდებულთა და მცირებულთ შორის უადვილესათ გამოარკვია ჰაზრი და ნატვრა იმერეთში სტამ-

ბის დაარსების და წიგნების ბეჭდვის. ამისთვის იმერთა თფილისში გამართეს მიწერ-მოწერა. იგინი თფილისის სტამბის გამგეთ სთხოვდენ საქმის მოწყობაში მხოლოდ ხელის შეწყობას. თუ რამ სტამბის იარღი გაქვსთ მეტი, შეგველიეთ და დაგვითმეთო. მაგრამ ეს ვერ მოხერხდა. საბეჭდი სტანოკი რუსეთიდან მოიტანეს, ხუცური და ხედრული ასოები-კი თფილისში ჩამოასხმევინეს. ბევრის შრომის შემდეგ 1785 წლებში ქ. ქუთაისს გაიხსნა უკვე პირველი ქართული სტამბა. სტამბა მოაწყო თფილისიდან წასულმა რომანოზ ზუბაშვილმა, სტამბის კარგმა ხელოსანმა, ვალახიდან მოსული ოსტატებთაგან განსწავლულმა. ამ ხელოსანმა ამოწყობაც იცოდა და ბეჭდავც. სტამბის მართვის საქმეში დიდის ენერგიით აღმოსწნდა გენათის არქიმანდრიტი ზაქარია. ხელოსნობაში ზუბაშვილის მარჯვენა ხელი ეს არქიმანდრიტი ყოფილა. ამასვე უსწორებია წიგნები დასაბეჭდათ. კორექტორიც ეს

ყოფილა. მხნე ოსტატმა სტამბის გახსნის უმაღლეს რამდენ-
სამე იმერთ ახალგაზრდებს აწყო და ბეჭდვა შეასწავ-
ლა. მალე ამოწყო და ბეჭდვაც დაიწყო. 1787 წელს
უკვე გამოიცა პირველად იმერეთში ქართული წიგნი.
შემდეგ პირველის სხვა-და-სხვა წიგნებიც აღიბეჭდნენ.
ყვე-

ლა გამოცემის ზედაპირზე დაბეჭდილია მოხსენება იმერ-

– 38 –

თა მეფისა და კათალიკოზისა ისევე, როგორც ეს თფი-
ლისში იქმნა შემოღებული თვით ვახტანგ მეექვსის დრო-
დგან. ლოცვაში, ეკლესიაში მოსახსენებლათ, თავის
ალაგას მოიხსენებინა მეფე, მათი უახლოესი ნათესავი და
კათალიკოზი. საეკლესიო წიგნებს გარდა XVIII საუკ.
დამლევამდე რამდენჯერმე ქართული ანბანის
წიგნაკებიც
დაუბეჭდავთ ლოცვებით.

იმერეთის სტამბის და წიგნების ბეჭდვის ცნობები
მალე მოიფინა სამეგრელოს მთავრებს და ერს შორის,
გურიაში, სვანეთში და სხვა ასეთ დაშორებულ კუთხე-
ებშიაც. მაგალითის მიხედვას ყველანი აპირებდნენ ამო-
ბაში მოახლოვდა XIX საუკ. დასაწყისი და მას თან მო-
ჰყვა სხვა-და-სხვა შინაური და გარეული ცვლილებანი,
რამაც ზემოხსენებულ მთავრებს ხელიდამ გამოაცალა მი-
!

მზამაობის ჰაზროვნება. იმერეთში ქართული სტამბა ად-
რიდგანვე გაიხსნებოდა, რადგანაც ამის საჭიროებას
იმერ-

თა დიდებულნი, როგორც ზემოთ ვსთქვით, XVIII საუკ.
დასაწყისიდანვე გრძნობდნენ, მაგრამ ეს მათ ეერ უხერ-
ხდებოდათ, რადგანაც იმერეთზედ სასტიკათ მძლავრობ-
დნენ მტრები. ამ ხანებში უძღურის სპარსელისაგან იმდე-
ნი ვაება ქართლსა და კახეთს არ ადგა, რაც ძრიელის
ოსმალეთისაგან იმერეთს. შედარებასაც ვერ გავბედავთ.
ალა-მამად-ხანი რომ 1795 წ. იმერეთს დასცემოდა, მე
დარწმუნებული ვარ, რომ მაშინ ეს უძღურნი ვერას გა-
აწყობდნენ, იმერნი მთლათ დაჟლეტდნენ მათ. მგონი ერ-
თი სპარსიც ვერ წასულიყო აქედამ ცოცხალი, მაგრამ
მათ ეს ასე არ ხმოუხდათ. მათ გაილაშქრეს უძღურს
ქართლზედ, სადაც 80 წლის მოხუცი მეფე მეფობდა და
მისი მძიმე და ბერულის მიმართულების ბევრის ჭამია
გი-

ორგი. თამამათ ვიტყვით, რომ იმერთ მძლავრის ოსმა-

– 39 –

ლის დაშოშმინების და მორჩილების მეოხებით იმოდონი
საქმეები ჰქონდათ, რომ მათ სტამბის და მწიგნობრობის

პატრონობისთვის სრულიად აღარაფერი დრო ჰქონდათ, რომ ეზრუნათ. როგორც კი მოიპოვეს მათ მარჯვე დრო, აკი მაშინათვე მოეწყვენენ სტამბის საქმეს.

რადგანაც სტამბის არსებობა, ხარჯი და წიგნების ბეჭდვა დიდს ძალას ითხოვდა, ამიტომ მეფე სოლომონის ბრძანებით სტამბის ზედამხედველ პატრონათ და გამ-

გეთ დაინიშნა სარდალი ზურაბ წერეთელი. რამდენიმე ხნის შემდეგ იმერეთში ჟამი გაჩნდა. ამის მიზეზით სტამბა რაჭაში გადიტანეს, სოფელს წესს და იქ გამართეს და წიგნები ბეჭდეს. მაგალითებრ ქუთაისში სოფრონ ეპისკოპოსისაგან დაწყობილ „სადღესასწაულოს“ ბეჭდვა წესს დაუმთავრებია ზურაბ წერეთელს 1811 წ. ამავე სოფელში დაუბეჭდავთ „დაუჯდომელი ღვთისმშობლისა“

და ზოგიც სხვა წიგნები. რუსთაგან იმერეთის დამორჩილების შემდეგ სტამბა მაინც არ მოსპობილა. ზურაბ წერეთელს თავის მამულს საჩხერში გადუტანია და იქ უბეჭდავს წიგნები. მაგალითებრ საჩხერეში გამოუციათ „სახარება“ 1817 წ. სახარების ბოლოს მიბეჭდილია შემდეგი ცნობა: - „უფალნო და ძმანო, მომიხსენეთ მე მდაბალი და უღირსი არხიმანდრიტი გაენათისა, ცოდვილი ზაქარია, რომელმან ფრიად შრომა თავს ვიდევ წმიდა ამის სახარებისათვის და მრავლითა ღვაწლითა აღვასრულე“. პირველგვერდზედ მიბეჭდილია შემდეგი: - „დაიბეჭდა ესე საღმთო სახა-

რება საჩხერეს, სასახლესა სახლთხუცის წერეთლისასა“ ქ. ქუთაისა, 1807 წ. დაბეჭდილს „დავითნზე“ მიწერილია შემდეგი: - „დაიბეჭდა ღვთივ სულიერი წიგნი ეს ფსალმუნთა სამეფოსა ქალაქსა ქუთაისს, პალატსა სამეფოსა უხუცესობითა თავადის სახლთხუცისის ზურაბ წერეთლისათა, ხე-

ლითა მესტამბე რაზმაძე რომანოზ ზურაბიშვილისათა. გამგებელი და ზედამხედველი სტამბისა ამის მდაბალი არხიმანდრიტი ზაქარია, ფრიად მშრომელი მუშაკობითა ვილოცავ, რათა მომიხსენებდეთ“. აქ მოხსენებულ მესტამბე ზურაბის შვილს ზოგს წიგნებზე ზუბაშვიალათ მოიხსენებენ, ნამეტურ თფილისში დაბეჭდილს წიგნებზე. ამ ზუბაშვილს გარდა იმერეთის სტამბაში სხვა ამომწყობნი და მბეჭდავნიც ყოფილან, ხოლო მათი ვინაობის ჩვენ არაფერი ვიცით. როგორც სჩანს, ეს სტამბა 1820 წლების შემდეგ დახურულა. საზგადოდ კი უნდა ვსთქვათ, რომ იმერეთის სტამბის ისტორიის შესახებ ჩვენ ერთობ მცირე მასალები გვაქვს.

ზემოთ, ტფილისის სტამბების საუბარში ჩვენ ს. დოდაშვილის სტამბის მოხსენებაზე შევჩერდით. უნდა მოგახსენოთ, რომ XIX საუკ. დამდეგიდან ტფილისში ერთი სტამბა არსებობდა, ჩვენის მეფეების დროიდან და-

შთენილი. ამ სტამბაში ქართული წიგნებიც იბეჭდებოდა, თუმც იშვიათად. 1814 წგამოიცა ქართული სახარება და პატარა წიგნები. 1829 წ, გახსნილ სა დოდაშვილის სტამბამ დიდხანს ვერ გასძლო. ამ სტამბაზე 5000 მან. ფული დაიხარჯა მღვდელ-მონაზონ ივანე ხელაშვილისა. დამაარსებელთ დიდი სამზადისი ჰქონდათ. ამ სტამბაში უნდა აღბჭდილიყვნენ ყველა საჭირო სახელმძღვანელო წიგნები, ის წიგნები, რაც კი 1817 წ. გახსნილ სემენარიში იქმნებოდა სახმარებლად საჭირო და ისევ იმ დროის „კეთილშობილთ სასწავლებელში“. ამავე სტამბაში გამოიცა გაზეთი „ტფილისის უწყება“ 1829 წ. დათვიური ჟურნალი 1832 წ. ამ წლის მეოთხე თვეს მოსპობილ იქმნა ეს სტამბა და მის გამგე-პატრონი რუსეთში გარდასახლებული სამუდამოდ. იგი რუსეთიდან საქარ-

- 41 -

თველოში ველარ დაბრუნდა. ამ სტამბის შემდეგ ტფილისში გაიხსნა სხვა სტამბა აშტარხანელ სომხების ძმათა არზანოვების, სადაც ქართული ასოებიც მოათავსეს. ამ სტამბაში პ. იოსელიანმა დაბეჭდა შავთელის და ჩახრუხამის პოემები. ეს სტამბაც მცირე ხანს დაშთა. აქ უნდა ვსთქვათ შემდეგი: ხსენებული სტამბის პატრონი სომეხები იყვნენ.

საქართველოში პირველად ამ სტამბაში დაიბეჭდა სომხური წიგნი, ესე იგი 1833 წ. მინამდის საქართველოში სომხური წიგნების ბეჭდვის საქმე კი არა, ხსენებაც კი ჭაჭანებათ არყოფილა. პირველი მაგალითი იყო ეს. მათ დასტამბეს სომხური ლოცვის წიგნები და სასწავლებელი წიგნები. სხვათა შორის მათ დაბეჭდეს „ნერსესის ლოცვებიც“ ქართულის ასოებით, ხოლო სომხურის სიტყვებით, რათა ამით იმ დროის საქართველოს ქართველ გვარის სომხებში სომხური ენა უადვილესათ განეგრცოთ. ამით იგინი არ შეცდნენ. მათ ბრწყინვალე დარი დაუდგათ, საქართველოში აღადგინეს სომხური ენა.

რაც შეეხება წიგნების ბეჭდვას, ესეც ხომ ყველასთვის ცხადია, ვგონებთ საუბარი და მტკიცება არავის მოუნდება,

ყველაფერი თვალთ სჩანს, თუ ჩვენ ქართველთ დაკვირვება და შედარება გვექმნება. ქართული ბეჭდვის ისტორია საქართველოში 1707 წ. იწყება და სომხებისა 1833 წ. აბა ახლა ჩვენი დღევანდელი ბეჭდვის საქმე მათსას შევადართო, მათი ჩვენზე ბევრათ ბევრი გამოვა. ზემო ხსენებული სტამბის დახურვის უმაღ შემენილ იქმნა იმ დროის სომეხთ ნერსესიანის სემენარიისაგან, რომელ სემენარიაც პირველად გაიხსნა საქართველოში 1830 წ. ამ დრომდის საქართველოში არამც თუ სომეხთ სემენარიის ხსენება, არამედ უბრალო სამრევლო სასწავლებლის ჭა-

ჭანებაც კი არსად იყო. მაგრამ აბა დღევანდელ პოიებს ჰკითხეთ ამის შესახებ. თქვენ ნახავთ იგინი რა პასუხს მოგცემენ: ანი ქალაქის კედლები ლამის მცხეთას აღაგონ, ჰაოსის საფლავსაც ტფილისში სძებნიან. მიტომაც გადააკეთეს ქართულ დედა-ქალაქ ტფილისის სახელი – ტფხი-

სად და ახალციხე – ახსიხათ.(!)

ხსენებულს სემენარიის სტამბაშიაც იყო მოთავსებული ქართულო ასოები. აქაც ბეჭდავდნენ ქართულს ენაზე სხვა-და-სხვა განცხადებებს. ქართული წიგნები კი არა დაბეჭდილა-რა, ერთავად სომხურს წიგნებს ბეჭდავდნენ. ამ სტამბამ ჩაუდგა საქართველოს სომხობას სული, თორემ მინამდის სომხები საქართველოში ცარიელ ჩონჩხს

წარმოადგენდნენ. 1865 წ. ეს სტამბაც მოისპო. 1846 წ. საქართველოში მოვიდა ვორონცოვი. 1850 წლებში ქართველთ შორის ასტყდა საუბარი ქართულის დრო-გამოშვებითი გამოცემის შესახებ. გამოცემას მრავალნი ნატრობდნენ. ვორონცოვმა მალე დართო თვიური „ცისკრის“ გამოცემის ნებართვა. 1852 წ. გ. ერისთავის რედაქტორობით „ცისკარმა“ იწყო გამოსვლა. ჟურნალის გამოსაცემად რედაქტორმა ჩუქებით სტამბის იარაღიც შეი-

ძინა იმ დროის მთავარ-მართველის სტამბიდან.

„ცისკრის“

დაწყებისთანავე სტამბაც გახსნა, მაგრამ „ცისკარი“ 1854 წ. ბოლოს მოსპო და 1855 წ. სტამბაც დახურა. 1856 წ. „ცისკარი“ ივ. კერესელიძემ განაახლა, სტამბაც ნისიათ იყიდა 900 მ. 1857 წ. ამ სტამბაში დაიწყო „ცისკრის“ გამოცემა. ერთ წელიწადს 300 მ. უნდა მიეცა, მეორე წელიწადს 600 მ. მაგრამ ვეღარ მისცა. გიორგი ერისთავმა სტამბა დაუბეჭდა, „ცისკრის“ გამოცემა ერთ თვეს შეუჩერა! ივ. კერესელიძემ დიდის წვალეებით ფული იშოვნა და ერისთავს ჩააბარა, სტამბა განთავი-

სუფლდა. ისიც კი უნდა ითქვას, რომ ეს სტამბა გ. ერისთავს ვორონცოვის წყალობით მუქთათ ერქუა მთავარ-მართველის სტამბიდან. სტანოკი ხისა ყოფილა, მესამე წელიწადს გატეხილა. მერე სხვა რკინის სტანოკი გამოუწერია. ამაზე აი რა მიაგზო ივ. კერესელიძემ:

„სტამბის შეძენის მესამე წელს სტანოკი გამიტყდა, აღარ ვარგოდა, მის ვალისაც 300 მ. გარდასახდელი მქონდა. ჟურნალი მიჩერდებოდა. ერთ საღამოს ჩემს სახლში დავპატიჟე გრ. ორბელიანი, გ. ერისთავი, გ.

მუხრანსკი, ივ. მუხრანსკი და ბევრიც სხვა ქართველი გენერლები. დანიშნულს დროს ფაიტონი ფაიტონზე გრიალით მოდიოდა. პოლიციასაც შევატყობინე, რომ მგზავრთათვის სახლის გზა ეჩვენებინათ. შეკრების შემდეგ

მე მათ სტანოკის შეძენაში დახმარება ვსთხოვე. ეს მათ მომიხერხეს. მალე სტანოკი გამოვიწერეთ და სტამბა განვაახლე.“ ივ. კერესელიძემ ამ სტამბაში ბეჭდა „ცისკარი“ და ყველა თავის გამოცემანი. ეს სტამბა მას კარგა ხანს ეპყრა. 1873 წ. ექვთიმე ივანეს ძე ხელაძეს მიჰყიდა. ექ. ხელაძის სტამბა დღესაც არსებობს. ამ სტამბას საკმარისი ღვაწლი მიუძღვის ქართულს მწერლობაზე. ამ სტამ-

ბაში დაიბეჭდენ ძრიელ ბევრი საისტორიო წიგნები. აქ დაიბეჭდენ ისეთი წიგნებიც, რომელნიც ქართულს მწერლობაში პირველად იქმნენ აღბეჭდილნი. მაგალითებრ: – «ქილილა და მანა», გამოც. გრიგოლ გურიელისა, «ვისრამიანი», «მზა მეტყველება» და ბევრი სხვა წიგნები. ამას გარდა აქვე იბეჭდებოდენ ქართული დრო გამოშვებითი გამოცემანი, გაზეთები და ჟურნალებიც. დღესაც ბევრი წიგნები იბეჭდება ამ სტამბაში.

ბ. ექვთიმე ხელაძის სტამბას ერთი დიდი სამსახურიც მიუძღვის ქართველთა წინაშე, ნამეტურ ქართველ

– 44 –

გამომცემლებთა, რომელთაც-კი ქართული წიგნების გამოცემა იწყეს 1873 წ. შემდეგიდამ. აი ერთი, თვით მე. ექ. ხელაძის სტამბა რომარ ყოფილიყო მაშინ, იქმნება წიგნების გამოცემის მოხერხებაც ვერ შემძლებოდა, რადგანაც მაშინ თფილისში სულ ოთხი სტამბა იყო. სამს სტამბაში ჩემისთანა ღარიბი კაცი ფეხს ვერ მიდგამდა, რადგანაც ყველა ამ სტამბებში წიგნების საბეჭდს ფასს ისე იღებდენ, როგორც რუსეთის ქლაქებში. ჩვენ, ახლად დამწყობნი ქართულის სახალხო წიგნების ბეჭდვისა, აბა როგორ მოვახერხებდით ასეთ ფასების ძლევას, მაგრამ ბ. ექვთ. ხელაძემ წაგვახალისა, ამოწყობას და ბეჭდვას ისეთი ფასები დაადო, სხვა სტამბის საბეჭდს ზომაზე ისე დააპატარავა, რომ ყოველი ჩვენთაგანი ადვილათ ჰკიდებდა რამე წიგნის გამოცემას და ბეჭდავდა. ბ. ექ. ხელაძის მიხედვით შემდეგ სხვა მესტამბეებმაც დააკლეს ბეჭდვის ფასებს.

ესე რომ არ მოეხერხებინა ბ. ექვ. ხელაძეს, მაშინ ჩვენ, ქართველი გამომცემელნი, ბევრს ვერას გავაწყობდით. პირველი: მაშინ საბეჭდი ქალაღდიც ძვირი იყო. რასაც მაშინ ოზმას 4 მან. ვყიდულობდით, დღეს ის 2 მან. ღირს. გარდა ამისა წიგნების ბეჭდვაც ახალი საქმე იყო. საქართველოში სახალხო წიგნების ბეჭდვა პირველი მაგალითი იყო. ჯერ საიმისოდ არა იყიდებოდა-რა.

თითო გამოცემა რამდენსამე წელიწადს რჩებოდა, რის წვალებით და ვაივაგლახით ვრცელდებოდა, ზოგი მუქ-თათ რიგდებოდა სოფლებში, ზოგი აქა-იქ ქალაქებში იგ-ზავნებოდა და იქაც იკარგებოდა ისე, რომ გამომცემელს ყოველთვის სხვა საქმეებიდამ უნდა ელო ფულები და ახალ-

ახალ გამოცემებზე უნდა ეხარჯა, წიგნები კი ხალხში მუქთათ უნდა ერიგებინა, რომ ამის მეოხებით სა-

– 45 –

მერმისოდ ხალხში წიგნების კითხვის სიყვარული აღორ-ძინებულყო. თუ ეს არა, უმისოდ არა გაკეთდებოდა-რა. თვით ბ. ექვ. ხელაძეც ბეჭდავდა ქართულს სხვა-და-სხვა წიგნებს. იგი დღესაც ბეჭდავს საკუთარს გამოცემაებს.

მე კარგათ მახსოვს, რომ 1875 წ. პ. უმიკაშვილმა და ექ. ხელაძემ სვეტის-ცხოველობის დღესასწაულ დღეს თფილისიდან ერთი ტომარა ქართული წიგნები წაიღეს გასასყიდათ, მაგრამ იქ სულ 3 მან. ვერ გაეყიდნათ, ისიც ნაცნობებს ეყიდნათ, ხალხი ამას არ მისდევდა. ასეთი იყო მაშინ ჩვენი მწიგნობრობის და გამომცემლობის მდგო-

მარეობის საქმე. ამას რომ ექ. ხელაძის სტამბა არ მოვ-ლენოდა, იგი მაშინ საკმარისად შეფერხებული დაშთე-ბოდა და იქნება ბევრს ველარც-კი გამოეცა წიგნი.

ამ სამარადისოდ მოსაგონარ საქმეს გარდა ამ სტამ-ბას და მის პატრონს ერთი სხვა სამსახურიც მიუძღვის ჩვენის ტომის და ნამეტურ სამღვდელოების წინაშე, მა-გალითებრ: 1887 წ. თფილისის უმაღლეს სამღვდელო პირებთ შორის აღიძრა კითხვა ქართულის საეკლესიო წიგნების ბეჭდვაზედ, რადგანაც იმ დრომდის საეკლესიო

წიგნებმა ველარ მოაღწიეს, ადრე მოსკოვში დაბეჭდილნი ეკლესიებში ხმარებისაგან გაცვდენ, მთლად დაიფხრიწ-ნენ. გარდა ამისა ეკლესიების შენებაც გამრავლდა. საქმე კინაღამ ისე მოხერხდა, რომ ამ წიგნების ბეჭდვა ადრინ-დებულათ მოსკოვში უნდა გადაეტანათ, სადაც ვინ იცის, რაგვარ და რანაირათ დაიბეჭდებოდენ. ეს გარემოება ბევრს ეწყინა. განა დღეს ჩვენი სტამბები იმოდენად არ უნდა იყოს დაჯილდოვებული, რომ თფილისში მოვახერ-

ხოთ საღმრთო წერილის წიგნების ბეჭდვაო! ეს რასა ჰგავსო. მრავალნი უკუღმართნი ისეთ აზრების იყვნენ, რომ ვითომც თფილისში ვერ გამოსცემენ ისე, როგორც

– 46 –

მოსკოვსო. ამ გარემოებას მკაცრათ აღუდგა წინ ექვ.

ხელაძე, რუსეთის სტამბების ფასს საკმარისად დაუკლო და საღმრთო წერილის წიგნების ბეჭდვა მან ითხოვა. ზოგმა ეჭვი განუცხადეს, ვერ გამოსცემო. ამან პირობა მისცა ასე: პირველი – იაფათ დავბეჭდავ, მეორე – თფილისში უფრო კაი კომისია შესდგება, რომ წიგნების კორექტურა კარგათ შესწორდეს. მესამე – თვით დედნებიც შეიძლება გაუმჯობესდეს და განხილულ იქმნეს მცოდნე პირებთაგან. მეოთხე – ამისთვის მე გირავნობას შემოვიტან

სინოდის კანტორის წინაშე, რომ თუ ყოველივე ასე არ ღსრულდეს, თფილისში უფრო უკეთესად ირ გამოიცეს ქართული საღმრთო წერილის წიგნები, მაშინ მე ჩემს გირავნობაზე ხელი ავიღო, ჯარიმაც გადავიხადო. ბევრის შრომის და სჯის შემდეგ დაადგინეს, რომ ქართული საღმრთო წერილის წიგნების ბეჭდვა თფილისში იქმნეს დაწყობილი და არა მოსკოვს, როგორც ეს მანამდის უნდოდათ ზოგიერთ პირებს.

ამ საქმის წინაშე სამსახურს გარდა ბ. ექ. ხელაძემ ქართველთ ამომწყობლებსაც კაი სამსახური გაუწია, რომ ასეთი დიდი საქმე თფილისში მათ გასაკეთებლად გახადა. საღმრთო წერილის წიგნების ამოწყობის და მუშაობის ფული რამდენსამე ხელოსანს ქართველს საყოველთაოთ დაარჩენს ცოლ-შვილით. დღეს ქართულის საღმრთო წერილის საბეჭდ სამკვიდრო ბინათ თფილისის სტამბები ითვლება.

ამასთან ბ. ექვ. ხელაძემ ბევრი სოფლელი ყმაწვილებიც დაზარდა. სტამბის ხელობის ცოდნა მათ საუკეთესოდ

შეასწავლა. ყველა სტამბებში დღეს ამისაგან დასდილი შეგირდები ამშვენებენ თავიანთ საქმეებს და მასთან

ქართულ წიგნების ბეჭდვასაც. უნდა ითქვას, რომ ზოგს მათგანს საკუთარი სტამბაც აქვს, თავიანთ საქმეებსაც კარ-

გათ უძღვებიან, ხანდისხან ქართულ წიგნებსაც ბეჭდავენ.

ბ. ექვთიმე ხელაძის სტამბის გახსნამდე ტფილისში არსებობდა ებრაელის დუბელირის სტამბა. მერე ის სტამბა

გიორგი წერეთელმა შეიძინა და „კრებული“ და „დროე-

ბა“ იქ იბეჭდებოდა. ეს სტამბა გიორგი წერეთლის ხელში რამდენსამე ხანს დარჩა, შემდეგ ისევ პატრონის ხელში გადავიდა. მერე ეს სხვამ შეიძინა, ავლაბარში გადაიტანეს და იქა ვბეჭდავდით წიგნებს. ამათსავე დროს ტფილისში არსებობდა ჟურნალ „მნათობის“ სტამბაც. მაგრამ იგი მცირე ხანს დარჩა.

1860 წლებში ქართველთ თვალი გაახილეს. მას-

თან მათ საჭიროთ დაინახეს „ცისკარს“ გარდა სხვა ჟურნალის გამოცემაც. ჟურნალისთვის სტამბაც იყო საჭირო. ივ. კერესელიძის სტამბა ყველას ვერ აკმაყოფილებდა, სტამბის გახსნა-კი ძნელი საქმე იყო. ამიტომ 1862 წელს მეწიგნე ეფიანჯიანცის ძმამ თავის სტამბაში ქართული ასოებიც მოათავსა. 1863 წ. აქ გამოიცა „საქართველოს მოამბე“. დღეს ეს სტამბა ტ. როტინიანცს ეკუთვნის, სადაც „კვალი“, „ჯეჯილი“ და სხვა და სხვა ქართული წიგნებიც იბეჭდება. „საქართველოს მოამბის“ დახურვის შემდეგ ქართველთ გაზეთის გამოცემაზე დაიწყეს თათბირი. გაზეთის გამოსაცემად სტამბაც იყო საჭირო. ამიტომ რამდენიმე კაცი შეიყარა ერთათ: დ. ბაქრაძე, ვ. თულაშვილი, დ. ყიფიანი, სტეფ. მელიქიშვილი და რამდენიმეც სხვა პირნი და 1865 წ. თფილისში სტამბა გახსნეს, სადაც ქართული ასოებიც მოათავსეს, გაზეთისთვის სულ ახალი ასოები ჩამოასხმევიანეს და

1866 წ. მარტიდამ „დროების“ ბეჭდვაც დაიწყეს. ამ სტამბაშიაც ბევრი წიგნები და ჟურნალ-გაზეთები იბეჭდებოდა. დღეს ეს სტამბა „ქართველთ წიგნთ გამომცემელს ამხანაგობას“ ეკუთვნის, სადაც დაიბეჭდენ აკაკის ნაწერები, ილ. ჭავჭავაძისა, ყაზიბეგის, პეტრიაშვილის და ბევრიც სხვების. დღეს „მოამბე“ და „ცნობის ფურცელი“ აქ იბეჭდება.

რაც ნელ-ნელა დრონი მიფრინავდენ, მით დაძინებული ქართველებიც გამოფხიზლებას ეძლეოდენ, მწერ-

ლობაც შესაფერს სულსა და ხორცს ისხავდა. რიგიან მწერლებმაც მრავლათ იწყეს თავის ჩენა. წიგნების ბეჭდვაც გახშირდა. ამ სიხშირეს სტამბის უქონლობა და საჭიროებაც თვალ-ხილულათ ემჩნეოდა. 1884 წლებში თფილისში გაიხსნა ახალი ქართული სტამბა გრ. ჩარკვიანის, არ. კალანდაძის და ალ. დრევიჩის. სტამბის მოწყობილება ძველი იყოს, მაგრამ საქმეს მაინც უძღვებოდენ. ამ სტამბაში დაიბეჭდა ვახუშტის ისტორია, დიმ. ბაქრაძის რედაქტორობით, საბა ორბელიანს ლექსიკონი და ბევრიც სხვა წვრილი წიგნები. ერთ დროს გაზეთი „დროებაც“ აქ იბეჭდებოდა. უკანასკნელ სტამბის საქმე აირ-დაირია, ამხანაგებმა კინაღამ ერთმანერთი დაჭამეს, ერთი წელიწადი დაკეტილი იყო, მერე ესენი მოარიგეს დ. ბაქრაძემ, რაფ. ერისთავმა, იოს. ბაქრაძემ და მე. სტამბა ორათ გაიყო: ერთი ნაწილი არს. კალანდაძეს არგუნეს, მეორე გ. ჩარკვიანს. უკანასკნელის დღევანდლამდე არსებობს თფილისში – აქ იბეჭდება სხვა და სხვა ქართული წიგნებიც. მეორე ნაწილი დეკანოზმა დავით ღამბაშიძემ შეიძინა და ქუთაისს გადაიტანა, სადაც დღევანდლამდისაც არსებობს ეს სტამბა. 1891 წლებიდან კვალად მოე-

მატა ერთი ქართული კარგი სტამბა. ეს სტამბა გახსნეს მაქსიმე შარაძემ და მისმა უანგარო მუშაკ ამხანაგებმა: ესტ. კერესელიძემ, სფ. ლოსაბერიძემ და ვას. გძელიძემ. ამ სტამბის გახსნა და მის უანგარო მუშაკთ ძმათ მეცადინეობამ დიდი სამსახური გაუწია ჩვენს ქართველობას. დღეს ამ სტამბაში იბეჭდება აუარებელი ქართული წიგნები. აქ იბეჭდება იაკობ გოგებაშვილის წიგნები, ჩემი, თვით სტამბის ამხანაგობის და ბევრიც სხვების. აქვე იბეჭდება გაზეთი „ივერია“ და ხანდისხან სხვა და სხვა დრო გამოცემანიც. დღეს თფილისში ოთხი ქართული

– 49 –

სტამბა არსებობს, სადაც ნახევრამდის ქართული წიგნები და საქმეები იბეჭდება. უნდა ვსთქვათ, რომ დღეს არც ეს სტამბები ჰყოფნის ქართველთ და ამ სტამბებს რომ ერთი სხვა დიდი სტამბაც მოემატოს, მაშინაც-კი საკმარისი იქმნება მათთვის საქმე, რადგანაც ხშირად ხსენებული სტამბები ვერც კი ასდიან საქმეების შესრულებას.

მაშასადამე მკითხველი აშკარათ მიხვდება, რომ ჩვენში, რამდენიც დრო გადის, იმდენი მწიგნობრობის საქმეც წინ მიდის და სტამბის მოთხოვნილებაც ემატება. სტამბა და წიგნის ბეჭდვის საჭიროება თფილისს გარეშე საქართველოს სხვა კუთხეებსაც დიდათ დაეტყო. ასეთია ნამეტურ იმერეთი. ქუთაისში მთავრობისაგან გახსნილი სტამბა 1850 წლებიდან არსებობდა. ამ სტამბაში ხანდისხან. ქართული წიგნებიც იბეჭდებოდა, მაგრამ ეს არ კმაროდა. 1880 წ. იქ გაიხსნა მეორე სტამბა, სადაც ქართული წიგნების ბეჭდვამაც კარგათ იჩინა თავი. 1875 წლების შემდეგ იმერეთს უფრო ემცნეოდა წიგნების ბეჭდვის მოთხოვნილების საჭიროება. იმერთ შორის ზოგიერთებმა იწყეს სხვა და სხვა წიგნების გამოცემა ქ. ქუთაისს. ამ გარემოებამ სხვა სტამბის გახსნაც მოითხოვა. მალე გაიხსნა იქ მ. გამრეკელის სტამბა, სადაც ერთ

დროს გაზეთ „შრომაც“ იბეჭდებოდა. აქვე დაიბეჭდა „ვეფხის ტყაოსანი“ სახალხოთ, ახალის სახის მექონ ასოებით,

რომლის ყალიბების ჩამოსხმა და ასოების შემოღება კ. ლორთქიფანიძეს ეკუთვნის. ეს ასოები დაწუნებულ იქმნა ქართველთაგან, ამიტომ იგი დაშთა უხმარებელ. ერთის შეხედვით ეს ასოები ბერძნულ ასოებს ჰგავს, კაცს თვალს უჭრელებს; ამას ბევრათ სჯობია ის ახალი ასოები, რომლის ყალიბები ნიკოლოზ ნიკოლაძემ პარიზში გააკეთებინა, ასოებიც ჩამოასხმევინა და საბეჭდათაც ვცა-

– 50 –

დეთ, მაგრამ ვერც იგი აღმოჩნდა ჩვენს ფარსაგათ. შე-

დარებით-კი ეს უნდა სჯობდეს ზემოხსენებულს და ქუთაისში შემოღებულს. ეს სტამბა შემდეგ გადავიდა პ. წულუკიძის ხელში. ხსენებულ სტამბას მოჰყვა ბ. ფერაძის სტამბა, სადაც ქართული ასოებიც მოათავსეს და წიგნების ბეჭდვაც დაიწყეს.

იმერეთში ყველაზე დიდი შრომა და ამაგი გამოიჩინა დეკ. დ. ლამბაშიძის სტამბამ, სადაც დღევანდლამდე იბეჭდება სასულიერო გაზეთი „მწყემსი“ და აკაკის თვითური ჟურნალი „კრებული“. აქვე იბეჭდება სხვა და სხვა სასულიერო დიდრონი წიგნები, ხშირათ წვრილი წიგნებიც, სახალხო, კაპეიკიდან დაწყებული 10 კაპ, ზოგი ჩვენის ისტორიიდან და ზოგიც საღმრთო სჯულის ისტორიიდან. სტამბის დაარსებამ და წიგნების ბეჭდვამ დიდი

საქმე, დიდი სამსახური დათესეს. იმერეთის ერში წიგნების კითხვა და სიყვარული უადვილესათ აღაფრთოვანეს, თფილისის მაწანწალა ვაჭრების წიგნებსაც იქით გზაში გადაეღობნენ. ამ სტამბის შემდეგ ქუთაისში გაიხსნა ივ. კილაძის და იოს. ხელაძის სტამბა, სადაც იბეჭდება დრო და დრო ქართული წიგნები. აქვე გამოიცენ ქუთაისის ამხანაგობის გამოცემანი. ქუთაისის ოთხ სტამბას მალე მეხუთეც მოემატა. ეს იყო ილ. ჭყონიას სტამბა, სადაც იბეჭდებოდა გაზეთი «მეურნე». სხვა და სხვა გარე-

მოების მეოხებით ამ სტამბამ დიდხანს ვერ შესძლო არსებობა და მიტომ იგი შექმნილ იქმნა ბ. ბ. კილაძისა და ი. ხელაძისაგან. დღეს ქუთაისში სულ ოთხი სტამბა არსებობს. ქუთაისში ამაზე მეტი ვგონებთ ჯერ საჭიროც არ იქმნეს. რადგანაც იმერთ შორის ყოველს დაბასა და ქალაქშიაც იღვიძებს სტამბის გახსნის საჭიროება, მაგალითად, საქმე და მიმზამაობა ისე წავიდა მათ შორის, რომ

– 51 –

1887 წ. კოწია ჩითანის ძე თავართქილაძემ თვით ოზურგეთშიაც გახსნა ქართული წიგნის საბეჭდი სტამბა. ამ სტამბის გახსნის საქმეს გრ. გურიელი დიდის სიხარულით

მიეგება. პირველ დღესვე შებრძანდა სტამბაში და ასოთ-ამწყობს ასე უთხრა: – „რას ვხედავ ამას, იმასაც მოვესწარ, რომ გურიაში, ოზურგეთში, სტამბა ვნახე ოჰ, თქვენს მარჯვენას კი ვენაცვალე, თქვენს მარჯვენას, რითაც-კი მისურ-

ვებთ და დამავალებთ, მზათა ვარ, რომ ყოველთვის გემსახუროთ“. ამ სტამბაში გამოიცა „ვეფხის-ტყაოსანიც“-კი, სხვა და სხვა წვრილი და დიდრონი წიგნებიც. გურულები ჩქარა შეეჩვივნენ სტამბის საქმეებს. მათში მალე ჩვეულებათ წავიდა ქორწინების და მიცვალებულთა ამბების განცხადებათ ბეჭდვა. კ. თავართქილაძემ ამ სტამ-

ბის გახსნით დიდი სამსახური გაუწია კერძოთ
გურულებს
და საერთოთ ქართველებს. ეს ენერგიული კაცი მარტოთ
ოზურგეთის სტამბას არ დასჯერდა, იგი გადავიდა სამეფ-
რელოში და დ. სენაკშიაც გახსნა ქართული წიგნების
საბეჭდავი სტამბა, სადაც მრავლად იწყეს წიგნების გა
მოცემა. კ. თავართქილაძის გარდა სტამბის ადვილათ პო-
ვნის მეოხებით სხვებმაც იწყეს დრო და დრო წვრილი
წიგნების გამოცემა. სენაკს შემდეგ ამავე პირმა და ალფ.
მიქელაიშვილმა ბათუმშიაც გახსნეს ქართული წიგნების
საბეჭდავი სტამბა, სადაც პირველად გამოიცენ ქართული
წიგნები. ჩვენს ძველებს რომ სმენა ჰქონდესთ, მაშინ
იგინი ბათუმში ასეთი სტამბის გახსნით მგონი გაიხარებ-
დენ. ამათ სტამბის გახსნამდის ბათუმში მახარაძესაც
ჰქო-
ნდა სტამბა, სადაც მცირედ ქართული ასოებიც იყო. იგი
უფრო რუსულ საქმეების კეთებას მისდევდა. კ. თავარ-
თქილაძის სტამბის გახსნამ ბათუმში ბევრნაირათ
იმოქმე-
და. იმედია იქ წიგნების გამომცემლობაც წარმატებას მი-

- 52 -

ეცემა. ამის ნიშნები ჩვენ უკვე ვნახეთ: წიგნთ გამომცე-
მელ ამხანაგობა „გლეხმა“ პირველად ბათუმში ამ სტამ-
ბოდამ დაიწყეს გამომცემლობა.

ზემო ხსენებულ სტამბებთ გარდა ფოთსაც ეღირსა
სტამბა და 1890 წლებში იქ გახსნა სტამბა ლავრენტი
ტულუშმა. ამანაც მოათავსა ქართული ასოები, ქართული
წიგნებიც გამოსცა. მაგალითად იქ დაიბეჭდა ვრცელი
საექიმო წიგნი „სიმრთელის კიდობანი“, ორი წიგნი ქარ-
თულის პიესებისა და რამდენიმეც სხვა წვრილი წიგნები.
ამავე სტამბის პატრონმა პატარა სტამბა ზუგდიდშიაც
გახსნა, სადაც დღევანდლამდე არსებობს. ზუგდიდის შე-
მდეგ სოხუმშიაც გახსნეს სტამბა, სადაც სანატრელია,
რომ ქართული წვრილი წიგნების ბეჭდვაც დაიწყონ.
ასეთსავე საჭიროებას შეადგენს ახალციხეში ქართული
სტამბის დაარსება და წიგნების ბეჭვდა. ეს არის რიცხვი
დღევანდელის იმერეთის სტამბების და რაც დრო გადის
მით მათი მოთხოვნილებაც ერთი ათად მატულობს. ქარ-
თლსა და კახეთში კი ეს ასე ვერ მიდის, თუმცა ექვთიმე
ხელაძის წყალობით პატარა სტამბები თელავსა და სილ-
ნალსაც გაიხსნა, სადაც დღევანდლამდინაც არსებობს.
ორივე ქალაქის სტამბებში წიგნებიც დაიბეჭდა ადრე.
ჩვენ გვეგონა, რომ იქ სხვა-და-სხვა გამომცემლებიც იჩენ-
დნენ თავს, მაგრამ რამდენიმე წიგნაკების გამოცემის შე-
მდეგ იქ სხვა არავინ გამოჩნდა, არავინ რა დაბეჭდა.
ხსენებულ ქალაქების საქმეთა მოწყობას არც გორი ჩა-
მორჩა. აქ სტამბა გახსნა არ. კალანდაძემ. ეს სტამბა

დღესაც არსებობს, ქართული ასოებიც აქვს. პირველ წიგნათ აქ გამოიცა „მიზამვა ქრისტესი“ თომა კემფელისა, თარგმანი პატრის ანსელმო მღებრიშვილისაგან. ჩვენ სრული იმედი გვქონდა, რომ ამ სტამბიდან სხვა

– 53 –

წიგნებიც გამოიცემოდნენ, მაგრამ ეს ასე არ იქმნა, იქ ხსენებულის წიგნით შეჩერდა გამოცემა. უკანასკნელს წლებში თვით კავკავის ქართველთაც იგრძნეს ქართული ასოების საჭიროება. კავკავის ერთმა უცხოელმა მესტამბემ ქართული ასოებიც გაიჩინა და იქ ორი ქართული წიგნაკიც დაიბეჭდა. იმედია შემდეგ სხვებიც მიზამვენ ამ სამაგალითო საქმეებს და წიგნების გამოცემას განაგრძობენ. სხვა-და-სხვა გარემოებამა და შემთხვევებმა ქართული სტამბების დახსნის საჭიროება საქართველოს გარეშე, უცხო ქვეყნებშიაც იქმნა გამოწვეული. მაგალითებრ: 1850 წ. ვენეციაში, წმ. ლაზარუს მონასტერში, სადაც არსებობდა სომეხ კათოლიკეთა მხითარისტების სტამბა, იქვე პეტრე ხარისჭირაშვილის მეოხებით ჩამოსხმულ იქმნა ქართული ასოების ახალი ყალიბები, მით ახალი ასოები და იმავე დროს წიგნების გამოცემაც იწყეს. შემდეგ ეს ასოები იქიდან პ. ხარისჭარაშვილმა კოსტანტინეპოლს გადმოიტანა, თავისაგან აღშენებულს მონასტრის ზღუდეთა შორის ერთს სახლში მოათავსა 1870 წ. ეს სტამბა დღევანდლამდე არსებობს. კოსტანტინეპოლის შემდეგ პ. ხარისჭირაშვილის მეთაურობით ახალი ქართული სტამბა მონთობანშიაც მოთავსდა (ფრანცია), სადაც ქართველ კათოლიკეთ ბერების მეოხებით რამდენიმე

ქართული წიგნებიც გამოიცენ. როგორც ვიცით, დღეს ამ სტამბებში წიგნების გამოცემის საქმე შეჩერებულია. პეტრე ხარისჭირაშვილის სიკვდილით საზღვარი მიეცა ასეთ საქმეთა წარმატებას. სამწუხაროა ასეთი დიადი საქმის მომავალში დაკნინება. ამ ადგილებთა გარდა 1832 წ. პარიზში აკადემიკმა მარრ ბროსემ ქართულ-ფრანგულის ასოებით ლიტოგრაფიულის ბეჭდვით გამოსცა ქართლის ცხრვრების ნაწილი, რომელსაც ჩვენში ამ ისტორიას

– 54 –

„პარიჟის ქრონიკა“ ეწოდება. 1845 წ. ტრიესტში ლიტოგრაფიულის ბეჭდვით გამოიცა ქართული წერის დედანი, შედგენილი ტარასი არქიმანდრიტისაგან. ვისი გამოცემა არის, ამისი ჩვენ არა ვიცით-რა.

XVIII საუკ. სტამბებთა აღწერაში ჩვენ არ ავნიშნეთ შემდეგი: 1795 წ. უბედურების შემდეგ როგორც, ნათქვამი გვაქვს ზემოთ, თფილისში, ქართული სტამბა მალე განახლდა ისე, რომ 1796 წ. თფილისში ორი-სამი

ვრცელი ქართული წიგნიც გამოიცა. განახლებულის სტამბისთვის რუსეთიდან გამოიწერეს სტანოკები და ზო-

გიც სხვა იარაღი. ერთი სტანოკი, მეფის ბრძანებით, თფილისიდან სომეხთ კათალიკოზს ლუკაზს გაეგზავნა სა-

ჩუქრათ, რადგანაც 1795 წ. მტრისაგან ეჩმიაძინის სომეხთ სტამბაც იქმნა შემუსვრილი. ამ სტანოკის გაგზავნის შესახებ პ. იოსელიანსაც აქვს ცნობა.

მეფე ერეკლეს და სომეხთ კათალიკოზს ლუკაზს (1780-1799 წ.) შორის დიდი მეგობრობა ყოფილა გამართული. ამათ ერთმანერთისთვის ხშირად წერილები უგზავნიათ. ხანდისხან ერთმანერთს დახმარებიან კიდევ.

უამისობა, რასაკვირველია, არც შეიძლებოდა. ამ უკანასკნელ წლებში ეჩმიაძინის სომეხთ კათალიკოზის ძველ წიგნებთა მდივან ხანაში აღმოჩნდა დიდძალი წერილები მეფე ერეკლეს და ლუკაზ კათალიკოზის ერთმანერთთან მიწერილები. ყველა ეს წერილები ერთათ შეკრიბა სომეხ მოძღვ. აღნიანმა და 1899 წ. თფილისში ცალკე ტომად დასტამბა. ამას ეწოდება «მდივანი სომხეთის ისტორისა»

(1780-1800). სხვათა მასალებთა შორის აქ მოიპოვება შემდეგი ცნობაც ჩვენი სტამბის შესახებ.

მეფე ერეკლეს და ლუკაზ კათალიკოზს ისეთი მეგობრობა ჰქონიათ ერთმანერთთან, რომ ლუკა კათალი-

კოზს ვითომც მეფე ერეკლესთვის ეჩმიაძინის სტამბიდან ერთი კარგი სტანოკი გამოეგზავნოს ფეშქაშათ. ცნობები მოგვითხრობს, რომ ვითომც დასაბეჭდს ქალაქსაც მეფეს კათალიკოზი უგზავნიდა ეჩმიაძინიდან. ამის შესახებ ჩვენში არაფერი ცნობებია დაშთენილი. გარდა ამის ცნობები გვაუწყებს, რომ სომეხთ კათალიკოზს ამსტერდამიდან (ჰოლანდია) სხვა და სხვა ენების ლექსიკონები გამოეწეროს და ყველა ესენი მეფე ერეკლესთვის მიერთმოს ფეშქაშათ. ეს თუ მართალია, მაშინ, ჩვენის ფიქრით, იგი 1785 წლებში უნდა ყოფილიყოს. ცნობა არს, რომ ესევე კათალიკოზი შუამდგომლობდა შახრიმიანთან მიწერ-მოწერაში, რომელიც მეფე ერეკლეს და მის შორის აღიძრა 1780 წლებში. ჩვენს ქართველთ სტამბის გამართვის ისტორიაში არსად არის მოხსენებული ეს სომხური ცნობები, რომელთა სიმართლეში ჩვენ ეჭვი გვაქვს.

სასიამოვნო იქმნება, რომ ხსენებულ საქმეებთა შესახებ ცნობები შეიკრიბოს, ჭეშმარიტებით კითხვა გამოირკვეს.

აი, ეს გახლავთ ანგარიში და ისტორია ყველა იმ
სტამბების, რაც კი 1625-1900 წლამდე საქართველოს
და მის გარეშე ქვეყნებში დახსნილან და წიგნები უბე-
ჭდავთ.

ზ. ჭ.